

# KRITIK AF REALANALYSEN

*Christian Toft:*

## Indledning

Denne artikel sigter på at genoptage diskussionen af det, der er blevet kaldt historie-logikproblemet i kritikken af den politiske økonomi gennem en kritik af den løsning dette problem for 5-6 år siden foreløbig fik med realanalysen.<sup>1</sup>

Realanalysen vil her blive identificeret med Altwater, Hoffmann, Schöller og Semmler's bidrag<sup>2</sup> for herved at rette kritikken mod den mest eksplicite formulering af realanalysens kapitalismeteoriske grundlag, og endvidere fordi Altwater m.fl.'s analyser har haft afgørende indflydelse på den danske realanalyses udvikling.

Artiklens knudepunkt er kritikken af W. Semmler's<sup>3</sup> analyse af »værdi-pris transformationen« og hans formulering af en grundlæggende model for kapitalreproduktionen. Kritikken primære indhold er at i Semmler's analyse af kapitalreproduktionen og varebyttet under kapitalismen bliver værdibegrebet reelt overflødig. I stedet forankres analysen af prisrelationerne i kapitalernes »tekniske betingelser«, hvilket får betydning i analysen af de kapitalistiske produktionsforhold og bevægelseslove, idet udbytningsforholdene samt proftratebevægelsen bliver bestemt ved relationerne mellem enkeltkapita-

1. Artiklen har baggrund i en række diskussioner af 'realanalysestrategien', som i den senere tid er ført bl.a. på Sociologisk Institut, KU.

Vort teoretiske og politiske udgangspunkt er fagkritikken, hvor vi fastholder et af knudepunkterne i denne: videnskabskritikken. Netop dette at nødvendigheden af en kritik af den borgerlige samfundsvidenskab som led i en kritik af det kapitalistiske samfunds institutioner og overflade ikke er til stede som grundelement i »realanalysen« medfører, at denne havner i en art ny samfundsvidenskab.

2. E. Altwater, J. Hoffmann, W. Schöller, W. Semmler: »Kapitalens udviklingsfaser og -tendenser i Vesttyskland del I+II« i Kurasje 12 og 13.

3. W. Semmler: »Zur Theorie der Reproduktion und Akkumulation« Verlag Olle & Wolter 1977.

lernes teknologisk innovationer. Over for Semmlers og realanalysetraditionens forståelse af værdi-pris-produktionspris forholdet hos Marx, peger vi på Schanz<sup>4</sup> og Sandemoses<sup>5</sup> bidrag, der – selv om de er meget abstrakte – synes at kunne videreudvikles positivt til en analyse af profitratebevægelse og kapitalernes konkurrenceformer.

## 1: Realanalysens politiske program

Altvater m.fl.'s analyser sigter mod »... at gøre nutiden begribelig som historie«. <sup>6</sup> Begrundelsen herfor skal ikke blot søges i en akademisk interesse, men også i interessen for at medvirke til at give arbejderbevægelsens og især fagforeningernes politiske strategi og taktik et nyt grundlag. <sup>7</sup> Det bliver derfor vigtigt for dem at undersøge det handlingsspillerum, som staten og fagforeningerne har i forhold til kapitalakkumuleringen. <sup>8</sup> Med dette handlingsspillerum menes spørgsmålet om, hvorvidt og hvordan stat og fagbevægelse ud fra hver deres interesser kan bidrage til at overvinde krisen.

Herhjemme daterer realanalysen som analyse af totalkapitalens akkumulationscyklus sin start med J. Brinch: Kapitalakkumuleringen i Danmark efter 1940, <sup>9</sup> der med Kurt Aagaard og Bo Elling <sup>10</sup> var positiv i og med at den overhovedet var det første forsøg på at gå fra den almene diskussion af »Kapitalen« til en real historisk analyse. Udgangspunktet for bogen må ses i sammenhæng med det implicitte program »rekonstruktionsfasen« formulerede: en total analyse af den danske kapitalisme. <sup>11</sup> Med det niveau

4. Hans-Jørgen Schanz: »Skitse til en bestemmelse af overgangen fra II. til III. kapitalbind« i Kurasje nr. 11.
5. Jørgen Sandemose: »Overganger – En studie av Das Kapital« i Kurasje nr. 15/16.
6. Altvater, Hoffmann, Semmler, Vom Wirtschaftswunder zur Wirtschaftskrise, W-Berlin 1979, s. 8.
7. Op.cit. s. 5 og 388.
8. Op.cit. s. 13.
9. J. Brinch: »Kapitalakkumulering i Danmark efter 1940. Et forsøg på en konkret konjunktur-analyse.«
10. Bo Elling Nielsen og Kurt Aagaard Nielsen: »Kritik af Jens Brinch: »Kapitalakkumulering i Danmark efter 1940««. i Brinch m.fl.: »Kapitalakkumulering i Danmark efter 1940, 2, Diskussion og kritik«.
11. Disse intentioner kom f.ex. til udtryk i studenterfrontens »Danmarksprojekt«, se Peter Abrahamson og Svend Solvig: »Socialpolitik og Fagkritik« Stencil, sociologisk institut 1978. Især pkt. III.1.2.: »Kritik af realanalysestrategien«.

»rekonstruktionen« havde nået og med en erkendelse af at kapitalakkumuleringen og profitråtebevægelsen måtte være udgangspunktet for kapitalismeanalysen, var det naturligt at tage hul på programmet i form af »en konkret konjunkturanalyse«. Disse udgangspunkter forklarer også, hvorfor Brinchs bog i stor omfang indeholdt metodiske og teoretiske diskussioner, der dels skulle formulere de »almene« problemer omkring teori og empiri, dels skulle formulere problemstillinger der kunne sætte konjunkturanalysen ind i en større teoretiske-empirisk sammenhæng – dvs. diskussionerne om stat, arbejderbevægelse og verdensmarked. Med Brinchs<sup>12</sup> svar til sine kritikere sker der et skred i forståelsen af konjunkturanalysen og dennes placering i formuleringen af teoretiske og empiriske problemstillinger. I hans opsummering af politiske muligheder og opgaver for akkumulationsanalysen ligger der som tendens at analysen af profitråtebevægelsen og periodiceringen af akkumulationscyklen bliver selve udgangspunktet for det marxistiske analysearbejde.

Vi vil ikke argumentere imod at akkumulationsanalysen må være et af de væsentligste elementer i historiske analyser, men i Brinchs ansats – der er overtaget fra Altvater m.fl.<sup>13</sup> – får akkumulationsanalysen en udgave, der i vidt omfang falder inden for nationaløkonomiens definition af sit analyseområde.

Dette kommer Brinch/Kjær<sup>14</sup> ind på i en præsentation af Altvater m.fl.s artikel om kapitalens udviklingsfaser i Vesttyskland, hvor de i »en politisk afgrænsning af empirien« udtrykker, at Marx' »kritik af den politiske økonomi« har en »økonomisk form« eller en »umiddelbar økonomisk form«.

I en nyligt udkommet bog af Ole Fogh Kirkeby<sup>15</sup> – der i sin forståelse af marxismen ser sig som videreudvikler af Altvater m.fl. – radikaliseres dette synspunkt, idet han opfatter Marx' teori som ren nationaløkonomi.

Denne reception af Marx' teori overser det helt centrale, at denne ikke alene er en kritik af økonomien inden for økonomiens sfære, men samtidig en kritik af den borgerlige teoris økonomibegreb, hvilket især gør sig gældende i Marx' analyse af klasserelationerne i bog I af »Kapitalen«. Over for »realanalysens« forskningsstrategi – der bygger på en forestilling om at Marx' teori er

12. J. Brinch: »Kapitalakkumuleringen i Danmark efter 1940, II« i Brinch m.fl. op.cit.

13. Altvater m.fl. op.cit.

14. J. Brinch og Tyge Kjær: »Realanalyserne – to skridt frem og et tilbage?« i Kurasje nr. 12.

15. Ole Fogh Kirkeby: »Marxismen som økonomisk videnskab« Roskilde Universitetsforlag 1979.

Han definerer marxismens problem nr. 1: »påvisningen af at forhold omkring arbejdskraftsinputs og udbytning ved given teknologi bestemmer prisernes og profitens bevægelser.« *Marxismen som økonomisk videnskab*, side 221.

en art nationaløkonomisk konjunkturteori – vil vi fremhæve nødvendigheden af en kritik af det borgerlige samfunds tilsyneladende selvstændiggjorte sfærer, hvor kritikgrundlaget må være Marx' bestemmelse af det kapitalistiske samfunds klassegrundlag.

I dette program må en kritik af den borgerlige samfundsvidenskab være central, idet denne repræsenterer en systematisering af det kapitalistiske samfunds overfladeforhold.<sup>16</sup>

Ud fra ovenstående bliver det nu relevant at spørge, hvilke politiske praksismuligheder realanalysefolkene ser som målet med deres analyser?

Brinch formulerer disse meget generelt:

»Netop krisen anviser de universitære marxister den vigtigste opgave: eftervisningen af at kapitalismen er en historisk produktionsmåde og aldeles ikke naturgiven, eftervisningen af, at kapitalen bliver en skranke for sig selv, hvilket viser sig i krisen og en eftervisning af, at kapitalen er en skranke for den virkelige rigdom: disponibel arbejdstid.«<sup>17</sup> Disse betragtninger synes ikke specielt at gå på det empiriske akkumulationsanalyse-projekt, men mere på perspektivet i at formidle »kritikken af den politiske økonomi« som sådan. Dette ses også i den tidligere nævnte artikel af Brinch/Kjær, hvor de i forbindelse med lignende passager har svært ved at begrunde nødvendigheden af overhovedet at foretage empiriske analyser.<sup>18</sup>

Som konkret politisk begrundelse for »realanalyser«, således som vi kender dem i dag i form af konjunktur og brancheanalyser, er ovenstående meget overordnede politikforestillinger ikke særligt oplysende. Langt mere konkret

16. Denne diskussion tages *ikke* op i realanalysen; men er i en dansk sammenhæng rejst af bl.a. Kurt Aagaard og Finn Dam Rasmussen, som begge forsøger at tematisere og udvikle det teori- og videnskabsbegreb i kritikken af den politiske økonomi, der kan imødekomme kravene til en videnskabskritik. Jvf. Finn Dam Rasmussen »Videnskab som samfundskritik« og Kurt Aagaard Nielsen »Åndsarbejde og videnskabskritik«. Begge i Kurasje nr. 23/24, Viborg 1980. En nærmere udarbejdelse og indholdsbestemmelse af en sådan videnskabskritik er det ikke muligt at fremlægge her. Det ville bl.a. forudsætte en langt mere gennemført kritik overvindelse af realanalysens udgangspunkter, end vi for indeværende ser os i stand til da disse artikler er fremkommet efter afslutningen af dette manuskript.

17. i Brinch m.fl. op. cit. side 137.

18. Selv om overordnet politik for »universitære marxister« er denne forståelse problematisk. Den er på den ene side udarbejdet ud fra den præmis at »universitære marxister« er adskilt fra arbejderklassen, på den anden side har den som program at det er disses analyser der skal systematisere og perspektivere de brudflader som krisen skaber. Over for dette program vil jeg henvise til fagkritikprogrammet således som det er formuleret på sociologisk institut, hvor de »universitære marxister«s opgave bliver at kritisere statsinterventionismen, idet denne optræder ydre og illusionær over for den kapitalatte klassebevægelse. De »universitære marxister« skal understøtte denne bevægelse, ved at formidle sammenhængen mellem udbygningen og undertrykkelsen i kapitalforholdet på den ene side, og så de statslige politikker på den anden side.

formuleres »realanalysens« muligheder for en politisk strategi hos Altwater m.fl. Disse formulerer realanalysens funktion som materialistisk at bestemme arbejderbevægelsens eller fagbevægelsens handlingsspillerum,<sup>19</sup> eller som de karakteriserer funktionen af deres nye bog:

»Derved handler det ikke om en abstrakt erkendelsestilvækst, men om udarbejdelse af viden, med hvilken politiske strategier og taktikker for arbejderbevægelsens organisationer, specielt for fagforeningerne, bedre kan etableres.«<sup>20</sup>

Med dette sigte knytter de an til de nyere tendenser i samfundsvidenskaberne, hvor der inden for økonomiteoriens område,<sup>21</sup> – men også inden for problemområdet teknologi og arbejde<sup>22</sup> – aktuelt er tendenser til at indtænke fagforeningerne som positivt handlende subjekt i det økonomiske system.

Dette sker vel at mærke uden at Altwater m.fl. diskuterer, hvilke konsekvenser dette sammenfald har for deres analyser og især for, i hvilket omfang de kan fastholde en systematisk kritik af det kapitalistiske samfund, som også kan forholde sig til den samfundsmæssige baggrund for, at fagforeningerne tillægges denne ændrede status i den borgerlige teori. Om ikke andet, så må det være klart at en videnskabskritisk tilgang ville stille dette sammenfald som et problem for de teoretiske overvejelser.

Når Altwater m.fl. formulerer det politiske mål som at levere viden til fagforeningernes taktik, da må de formulere deres analyseopgaver inden for fagforeningernes handlingsspillerum. Det er ud fra dette at de må reflektere »kritikken af den politiske økonomi« som nationaløkonomisk konjunktur- og strukturteori, idet fagforeningspolitikken primært drejer sig om beskæftigelses- og lønpolitikens muligheder i forhold til konjunkturudviklingen.

Spørgsmålet om hvornår og under hvilke betingelser arbejderklassen overskrider fagforeningernes kapitalsatte handlings- eller aktionssfære bliver meget vanskeligt at formulere, idet de grundlæggende klasseforholds udviklingshistorie bliver reduceret til udviklingen i økonomien.

Tilsvarende vil kritikken af fagforeningerne som kapitalistisk organisationsform blive blokeret. Kritikken bliver overhovedet i sin konsekvens bundet til kapitalismens horisont.

19. op.cit.: Kurasje nr. 13 side 84.

20. Altwater, Hoffmann, Semmler: »Vom Wirtschaftswunder zur Wirtschaftskrise. Ökonomie und Politik in der Bundesrepublik.« Verlag Olle & Wolter 1979.

21. Se J. Sandemose: »Ricardo, Marx og Sraffa. Kritik af den nyricardianske retning i moderne økonomisk teori«. Rhodos 1976. Se især kapitel 6: Økonomi og Politik i Sraffa-systemet.

22. Se »10-mandsgruppen«: »Arbejdsløshed og reproduktionsvilkår« i Sociologi nr. 5.

Nu er realanalysens teoretiske grundlag fortsat kritikken af den politiske økonomi. Vi må derfor også kunne spore dens økonomibegreb som en bestemt tolkning eller en bestemt refleksion af dette grundlag.

Dette vil være formålet i det følgende hvor det overordnede kritikpunkt er, at realanalysen formulerer spørgsmålet om historiske analyser ud fra et værdi-pris problem og ikke ud fra et merværdirate-profitrate problem. Dette er det teoretiske udtryk for »nationaløkonomismen«, idet merværdirate-profitrate forholdet er de værdilogiske udtryk for forholdet mellem de grundlæggende klasseforhold og de fremtrædende vækst- og fordelingsforhold, medens værdi-pris forholdet er en relation ved det enkelte kapitalvareprodukt, der allerede i udgangspunktet fikserer på kapitalernes indbyrdes konkurrence og dermed alene på vækstog fordelingsforholdene.<sup>23</sup>

### **Kritik af realanalysens teoretiske og metodiske program**

Altvater m.fl.s bidrag til realanalysediskussionen<sup>24</sup> er ikke alene væsentlig fordi de formulerede startskuddet til realanalyses, men også fordi de i den danske debat stadig repræsenterer det eneste up to date bidrag.

I forhold til den ovenstående kritik af realanalysens identificering af »kritikken af den politiske økonomi« som en art nationaløkonomisk konjunkturteori, vil vi nu antyde hvilke konsekvenser dette får i forhold til reciperingen af Marx' akkumulationsteori. Det drejer sig herved om en kritik af teori- og metodeforståelse som Altvater m.fl. formulerer.

En sådan metodekritik er nødvendig ud fra Altvater m.fl.s egen forståelse af forudsætningerne for analysen af kapitalens udviklingstendenser, hvor de formulerer kravet om at »først tage hul på nogle metodiske problemer« og hvor de definerer dette som: »Hertil er det nødvendigt med en grundlæggende forklaring af de forskellige undersøgelsesniveauer og af muligheden for anvendelse af indikatorer, som tages fra den borgerlige statistik«. <sup>25</sup>

Med forskellige niveau er forstået Altvater m.fl. en tredeling af det borgerlige samfunds totalitet (de virkelige forhold), i dets »indre organisation« (væsen), dets »nødvendige ydre fremtrædelser« og dets »historiske fremtrædelser«. <sup>26</sup>

23. Et lignende resultat kommer K. A. Nielsen frem til i Nordisk Forum nr. 17, Viborg 1978. Han formulerer dog fortrinsvis en metodisk-erkendelsesmæssig kritik, medens vi i det følgende forsøger en kritik specifikt ud fra den marxiske værdilogik. De konkrete forslag til overskridelse af realanalysen i empirisk retning er inspireret af ham.

24. i Kurasje nr. 12+13 op.cit.

Altvater m.fl.: »Zum Problem der Profitratenberechnung« i PROKLA 24.

25. i Kurasje 12, side 27.

26. se skemaet op.cit. side 31.

I sammenhæng med disse niveauer ser de deres ærinde som en fremstilling af overfladekategoriernes bevægelse og ud fra dette at give en illustration af de grundlæggende bevægelser,<sup>27</sup> i forhold hertil dette er det endvidere deres ærinde at formulere det metodiske grundlag for analysen af de tre niveaues sammenhæng. På denne baggrund formulerer de kriterierne for en historisk analyse: »En historisk analyse er først en analyse af den kapitalistiske realitet, når den også afleder formerne, i hvilke samfundets indre organisation og dets bevægelseslove fremtræder med nødvendighed, og således bestemmer de mest overflademæssige former for de formidlingssammenhænge, som det samfundsmæssige arbejde fremtræder i, for derefter at gå over til en historisk analyse af denne overflades empiriske bevægelse«. <sup>28</sup> Det er i denne forstand at vi kan kalde Altvater m.fl.s formuleringer en art program for realanalysen.

Selv om Altvater m.fl. i formuleringen af det borgelige samfunds tre niveauer tydeligt – men implicit – henviser til tidligere arbejder, som har beskæftiget sig med Marx' kapitalismeteoris opbygning,<sup>29</sup> så afviser de dog tydeligvis fra disse på et afgørende punkt. Hos Altvater m.fl. diskuteres de tre niveauer og deres sammenhæng, dels i meget abstrakte og almene termer, og dels ud fra værdi/pris forholdet.

For os er deres abstrakte opfattelse af kapitalismens struktur betinget af den måde de stiller problemet om forholdet mellem værdi og pris, hvorfor vi også beskæftiger os mest med dette. Det er også sidstnævnte som betinger deres afgørende forskel fra den mere traditionelle opfattelse af niveauerne i Kapitalen.<sup>30</sup>

Af hensyn til den argumentationsstruktur som Altvater m.fl. betjener sig af, bliver vi dog også nødt til at gå ind på deres abstrakte niveaudeling, hvor vi samtidig kommer ind på deres opfattelse af borgerlig nationaløkonomi.

Hos Altvater m.fl. er kapitalismens indre organisation ikke ekspliciteret meget mere end ved begrebet i sig selv. Ud fra denne indre organisation fremstår kapitalismen med nødvendighed på overfladen som en »fortryllet verden«, der er opsplittet i tilsyneladende selvstændige og uafhængige del-elementer. Som et sidste niveau fremstår det kapitalistiske samfund ikke alene som denne overflade. Der tilføjes fordrejende elementer som skyldes den hi-

27. op.cit. side 37.

28. op.cit. side 30.

29. Blandt andet:

R. Rosdolsky: »Kapitalens tilblivelseshistorie«

H. Reichelt: »Kapitalbegrebets logiske struktur hos Karl Marx«.

30. Netop indførelsen af konkurrencen og gennemsnitsprofitraten i analysen er det karakteristiske for forholdet mellem kapital i almenhed og de mange kapitaler hos Rosdolsky. Se »Kapitalens tilblivelseshistorie« s. 48-57.

storiske bevægelse i overfladeformerne, eller som skyldes »selve denne overflades ikke-struktur«,<sup>31</sup> eller overfladens »egenliv«. <sup>32</sup> (Niveauet »historiske fremtrædelser«).

Der er al mulig grund til at kritisere og dermed afmystificere denne niveauinddeling, der – idet den er uhyre alment formuleret – i lang tid har dannet skole for enhver type historisk analyse.

Den nødvendige overflade karakteriseres som:

»Det samfundsmæssige arbejdes formidlingssammenhæng sker i selvstændiggjorte former over for de enkelte, arbejdere og kapitalagenterne. Også samfundets bevægelse begribes som selvstændiggjort bevægelse, der udtrykkes som kvantitativ forandring i de tendenser, som modsvarer separate kategorier.«<sup>33</sup> Og som eksempel på dette nævnes en række opgørelser fra statistikken.

Som generel karakteristik af agenternes (eller de enkeltes) refleksion af den samfundsmæssige udvikling indeholder denne udtalelse både noget rigtigt og forkert.

Det forkerte ligger i, at det borgerlige samfunds overflade og dermed agenternes bevidsthed ikke kan opsplittes i separate kategorier, på den måde som Altvater m.fl. udtrykker det. Det borgerlige samfunds overflade er overflade fordi kapitalforholdet reflekteres som overhistorisk og naturgroet for agenterne, og det er ud fra denne grundsubstans i agenternes refleksion af samfundet, at *sammenhængene* i samfundet reflekteres. I denne forbindelse er der væsentlige forskellige på hvorledes det borgerlige samfund (eller elementer af dette) betragtes af de enkelte samfundsklasser (herunder den politiske økonom og statsteknokraterne).

Det rigtige ligger i, at den manglende umiddelbare erkendelse af kapitalforholdets historisitet allerede på forhånd har vanskeliggjort en borgerlig nationaløkonomisk konjunkturforskning og måske hidtil endog har overflødiggjort en sådan. En sådan forskning inden for borgerlig nationaløkonomi har ikke hidtil været særlig omfattende, og befinder sig vel stadig på et niveau, hvor man – med Altvater m.fl.'s karakteristik af Schumpeter's tilgang – »på baggrund af konjunkturbevægelsens *symptomer* forsøger at opstille langsigtede tidsrækker og forsøger *induktivt* at udforske deres lovmæssigheder.«<sup>34</sup>

31. i Kurasje 12 op.cit. side 35.

32. op.cit. side 32.

33. op.cit. side 30.

34. op.cit. side 35.

Det er problematisk når de udelukkende diskuterer Schumpeter som et eksempel på borgerlig konjunkturteori, idet denne er et ekstremt udtryk for en positivistisk opfattelse af det videnskabelige indhold i økonomiteorier som en »box of tools«. Se Dobb: Theories ... s. 3-4.



I de videre bemærkninger til Schumpeter<sup>35</sup> træder deres egen forståelse af overfladeforholdene imidlertid fatalt frem, idet de synes at se den marxske teori som en alternativ tilgang til konjunkturforskningen, hvor denne da kan formulere de sammenhænge mellem symptomerne, som den borgerlige videnskab ifølge Altvater m.fl.s definition ikke kan.

Ud fra dette får de et mærkværdigt ambivalent forhold til den borgerlige nationaløkonomi. Dels udtrykker de, at de borgerlige nationaløkonomer ikke kan reflektere nogen form for sammenhæng, og dels mener de at måtte bruge den borgerlige nationaløkonomis begreber.

»Således går det til, at vi i denne fremstilling så at sige bevæger os på »dobbeltgrund«: Når vi benytter den borgerlige statistiks *empiriske* materiale, befinder vi os helt inden for den borgerlige økonomis begrebsramme, derimod lægger vi den Marxske teori til grund for afledning af tendensudsagn. Denne fremgangsmåde kan ikke undgås, i første del af denne artikel har vi givet en begrundelse for den.«<sup>36</sup>

Også i forhold til værdi/pris problemet (som vi nu vil beskæftige os med i resten af punktet) bliver denne opfattelse af overfladesammenhængene fatal. For fuldstændighedens skyld vil vi fremføre, at det nok er opfattelsen af prisforholdene, som ubevidst har virket tilbage på deres overfladebegreb. Prisrelationerne bliver opfattet som konsekvent anarkiske eller selvstændiggjorte i forhold til værdirelationerne. Kun over en længere periode kan der sluttes tilbage til værdirelationerne, og samtidig angives en lang række modifikationer for denne tilbageslutning (eller »Ruckschlussverfahren« PROKLA 24), hvilket har været kritiseret fra flere sider.<sup>37</sup> Vi er dog langt mere interesserede i

35. op.cit. side 36.

36. i Kurasje nr. 13 op.cit. side 7.

37. Diefenbach m.fl.: »Wie Real ist die Realanalyse« i PROKLA 24, Brinch og Kjær op.cit. K. Aa. Nielsen i N.F. 17 op.cit.

Gronow m.fl. i Häftan för Kritiska Studier nr. 7-8 1976. Senest har Ole Fogh Kirkeby op.cit. kritiseret dette forhold (se hans pkt. 3.0.2.)

Han går så vidt til at kritisere Altvater for »videnskabeligt diletanteri« og for på forskellige måder at »ødelægge marxismen«. Disse stærke ord går ikke på Altvater m.fl.s. overordnede forståelse af marxismens omfangslogik, men på deres konkrete løsningsforsøg omkring værdi-pris forholdet, som Kirkeby finder er uløselige. Kirkebys egen alternative model er imidlertid svært at få hold på, idet hans teser og holdninger synes at være forskellige på forskellige steder i bogen. F.eks. udtrykker han at man ikke kan foretage en verifikation af marxismen på grundlag af det borgerlige datamateriale (s. 9), men senere udtrykker han at det er muligt at »efterprøve om arbejdsværditeorien er gyldig i marxsk regi« (s. 289). En anden pointe for Kirkeby er »at jeg her kun taler om »bytteværdi« og ikke om »værdi«, fordi det er denne bogs tese, at værdi kun optræder i form af priser og at man ikke kan udskille et værdiplan under nogen form, altså hellere i form af regning med arbejdstidsenheder.« s. 34. Ikke desto mindre taler han hele bogen igennem om værdi og

det problemkatalog som sættes op over for kritikerne, både fordi Altvater m.fl. selv allerede i udgangspunktet har erkendt og delvis fremført disse problemer, men også og især fordi netop deres problemformuleringer – trods kritikken – synes at være de mest fremherskende. Desuden vil vi i kritikken af Semmler vise at han omgiver løsninger på problemerne.

Den teoretiske formulering af problemerne er mest eksplicit i PROKLA 24 i forbindelse med ovenstående kritik og indeholder primært:

a. Problemet om værdi/pris transformationen.

b. Problemet om forholdet mellem markedspriser og værdi-produktionsprisen.<sup>38</sup>

I artiklen i Kurasje nr. 12 er punkt a identisk med forholdet mellem niveauerne »indre organisation« og »ydre fremtrædelser«, og værdi-pris analyseres udelukkende ud fra de almene metodeprincipper, som gælder for forholdet disse niveauer imellem. Men ligesom disse niveauer ikke er analyseret ud fra deres substantielle side, da er værdi-pris forholdet heller ikke analyseret ud fra det forhold som er bestemmende for denne relation – dannelsen af den almene gennemsnitlige profitrate.

I realiteten er det karakteristiske for disse to niveauer hos Altvater m.fl. et principielt ikke-måleligt værdiniveau og et principielt måleligt prisniveau. Det afgørende for disse niveauer bliver således ikke analysen af klasseforholdet mellem kapitalistklassen og arbejderklassen (repræsenteret ved den samfundsmæssige merværdirate), og konkurrencen mellem kapitalerne (repræsenteret ved den samfundsmæssige profitrate) set i forhold hertil.

Langt mere repræsenterer forholdet mellem merværdirate og profitrate et udelukkende formelt problem om hvad der virker mest ind på konjunk-

værtdiplan, og dette også i væsentlige sammenhænge, f.eks. hvor han argumenterer for en »gennemsnitsindustri«: »Allerede på nuværende tidspunkt skal det fremhæves, at denne »gennemsnitsbranche« eller »gennemsnitsindustri« – betegnelserne bruges i det følgende synonymt – ikke kan indikere arbejdsværdiplanet direkte og at de numeriske udtryk, der udvikles på grundlag af denne, ikke kan tages til indtægt for værdikategorierne.« s. 42. Et tredje eksempel kan være hvor han refererer forskellige mulige standpunkter til forholdet Marx-Sraffa (s. 46-47), men han udtrykker ikke sit eget standpunkt. På side 48 udtrykker han at Sraffas system »på det simpleste niveau i mangt og meget logisk set må være identisk med Marx' bestemmelse«, medens han side 242 udtrykker at Sraffas samfundsmodel er »helt fremmed for det arbejdsværditeoretiske perspektiv.«

Om vi skal benytte den samme jargon som Kirkeby gør i kritikken af Altvater, da er hans arbejde karakteriseret ved »videnskabeligt diletanteri«, hvor selve det at knytte kommentarer til alskens problemstillinger er vigtigere end forsøget på at sætte problemerne ind i den rigtige sammenhæng, og end forsøget på at give systematiske løsninger på problemerne.

38. Problem b i programmet er tildels et afledt problem af a. Det afgørende nye problem som punktet stiller er spørgsmålet om inflationen. I resten af artiklen vil vi kun beskæftige os med pkt. a.

turbevægelsen – lønbevægelsen eller bevægelsen i den konstante kapitalstørrelse, hvor begge er underlagt det samme empiriske princip – værdi-pris forholdet.

I forhold til den marxske metode gøres interessen for bestemmelsen af kategoriernes konstitueringsgrundlag ydre i forhold til den teoretiske og empiriske anvendelse af kategorierne. Den bliver en logisk procedure, som ikke har noget at gøre med kapitalens reelle bevægelse som totalitet. Fikseringen på værdi-pris forholdet er samtidig begrundelsen for at Altvater m.fl. i den konkrete analyse må konstruere et proftrateaggregat – dvs. sammensætte dette af enkeltstående elementer – idet afvigelsen mellem værdi og pris i realiteten kun kan reflekteres i forhold til den enkeltstående vare, og ikke i forhold til kapitalen som helhed.

I PROKLA 24 antydes en udfyldning af problemet, som gør brug af den mere »klassiske« diskussion af værdi-pris transformationen.

W. Semmlers bog repræsenterer en konkretisering og delvis udfyldning af dette program. Vi vil kritisere denne og forsøge at vise at formuleringen af værdiforholdet og prisforholdet som to selvstændige systemer reelt fører en ricadianisering af den marxske teori med sig.

## **2: Kritik af værdi og pristransformationsdiskussionen hos Bortkiewicz og Semmler**

Som vi så foran var det styrende i Altvater m.fl.s. forståelse af værdilogikkens status forholdet mellem værdi og pris – en forståelse der var styret af et reelt (men forkert formuleret) ønske om at gøre marxismen empirisk udsagnskraftig. Samtidig så vi at deres analyse af forholdet mellem værdiniveau og priseniveau selv inden for deres egne præmisser var mangelfuldt. Semmlers bog må ses som et udarbejdet forsøg på at give disse problemer en teoretisk løsning, især hvor han diskuterer værdi-pris problemet, merværdirate og proftrate i produktionsprissystemet og forholdet mellem proftrate og kapitalrentabilitet.<sup>39</sup>

I det følgende vil vi diskutere Semmlers opfattelse af disse problemer, og udelader således hele hans diskussion af forholdet mellem privat produktion

39. I det nyeste bidrag til empirisk analyse af akkumulationsudviklingen er de af Semmler udviklede sammenhænge kun delvist anvendt. Langt mere går deres betragtninger tilbage til de sammenhænge og problemstillinger som blev udviklet i PROKLA 24. se Altvater m.fl.: Vom ..., kap. 3.

og offentlig sektor. (afs. V). Men først vil vi fremdrage den metode han mere overordnet anvender i sit forsøg på at gøre »kritikken af den politiske økonomi« mere empirisk anvendbar. Han kritiserer »rekonstruktionsfasen«<sup>40</sup> for, at der i denne ikke blev taget tilstrækkelige hensyn til de kvantitative sammenhænge i samfundet, men udelukkende til de kvalitative formbestemmelser. Til gengæld har den borgerlige nationaløkonomi udelukkende behandlet de kvantitative aspekter i den marxske »arbejdsværditeori«. Det er ud fra dette at han formulerer sit program.<sup>41</sup>

»Vi vil i det følgende ved hjælp af matrixfremstillingen af reproduktionsprocessen forsøge at forbinde begge problemområder med hinanden.«

Allerede ud fra dette program kan vi fremhæve, at det er problematisk at han vil forbinde den borgerlige nationaløkonomis analyser med de marxistiske. Intet sted synes han at formulere det grundlæggende spørgsmål om de borgerlige multisektorale analyser kvalitativt kan forbindes med Marx' reproduktionsmodel. Når Semmler overhovedet er kritisk over for nationaløkonomien (dvs. kritisk over for dens grundlæggende paradigmer og strukturer), da identificeres denne udelukkende ved neoklassikken, og i forhold til dette formulerer han sin kritiktradition som værende både den klassiske og den marxske. Det må betyde at han identificerer disse to teoridannelser på afgørende punkter. I denne forbindelse har vi en parallel tilbage til Altwater m.fl.s. snævre identificering af borgerlig konjunkturteori med Schumpeters rendyrkede positivisme.

I vores konception må Marx' teori forstås som kritik af enhver borgerlig nationaløkonomi – omend kritikken naturligvis må variere med dennes udformning. Samtidig må perspektivet i denne kritik forstås som værende et af de første skridt til en kritik af kapitalismens historiske udvikling.

## **a. Værdi-pris transformationen**

Ud fra vores tese om at værdi-pris problemet er det styrende både i Altwater m.fl.s. og i Semmlers konception, vil jeg se på Semmlers diskussion af dette forhold før vi i næste punkt mere indgående diskuterer hans reproduktionsmodeller, og i det sidste punkt diskuterer modellernes konsekvenser for forståelsen af profiratebevægelsen.

40. Efter hvad jeg kan forstå på Semmler har man i Vesttyskland kun arbejdet med den marxske fremstilling inden for »Kapitalens« tre første kapitler. Han henviser til Reichelt, men denne kan netop kritiseres for ikke at diskutere merværdirate-profitrate problematikken (se Schanz i Kurasje 11), dvs. netop den problematik som er Semmlers.

41. Semmler op.cit. side 40-42.

Forståelsen af forholdet mellem værdi og pris og produktionspris som et »transformationsproblem« eller som en transformation af værdierne over i priser, går tilbage til Bortkiewicz' Marx-kritik.<sup>42</sup> Bortkiewicz kritiserede Marx' metode til at bestemme gennemsnitsprofitten og produktionsprisen, idet Marx i denne bestemmelse (eller omregning) kun transformerede output og ikke input. Over for Marx' model og metode konstruerede Bortkiewicz en anden model der tog højde for dette forhold. I de videre teoretiske undersøgelser af værdi-pris problemet har det langt mere end Marx' egne formuleringer været Bortkiewicz' alternative model som har dannet udgangspunktet – således også hos Semmler. Når vi i det følgende forholdsvis omstændeligt refererer Bortkiewicz, da har det en pointe i sig selv over for den traditionelle behandling af problemet, hvor det primært drejer sig om matematiske sammenhænge inden for et ligningssystem.<sup>43</sup>

Bortkiewicz tager udgangspunkt i Marx' skemaer for omregning af værdier til priser i 3. bind af Kapitalen (kap. 9). Marx opererer her med en model med 5 kapitaler, hvor udligningen af de forskellige profitrater til en gennemsnitlig profitrater medfører at de enkelte varers priser afviger fra deres værdier, men samtidig understreger Marx, at på totalsamfundsmæssig niveau bliver merværdi = profit og værdi = pris. Bortkiewicz ændrer de talmæssige proportioner i Marx' skemaer,<sup>44</sup> idet han tolker de 5 kapitaler ind i en 3-sektor model, hvor sektor I producerer forbrugsvarer for arbejderne, sektor II producerer produktionsmidler og sektor III producerer »luksusvarer« eller varer som kapitalisterne køber for merværdien. Med Bortkiewicz' tal ser forholdet mellem værdiregning og prisregning således ud:

42. Det drejer sig om hans tre artikler i Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik Tübingen 1906-1907, der havde titlen »Wertrechnung und Preisrechnung im Marxschen System« samt en artikel i Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik 1907 med titlen: Zur herichtigung... Disse er genoptrykt i: Wertrechnung und Preisrechnung im Marxschen System s. 31-176, i Poleok 2000 (1970), i serien Etappen bürgerlicher Marxkritik Band 2.

Af mere kendte navne som står for Bortkiewicz' synspunkter og analysemetode kan bl.a. Sweezy nævnes.

43. Se Semmler senere i punktet.

Steedman: »Marx after Sraffa«.

K. Nielsen & H. Plaschke: »Værdi og produktionspris hos Marx og Sraffa« i tidsskrift for politisk økonomi 1975 nr. 3 & 4. I denne artikel findes samtidig en overskuelig oversigt.

44. Når Bortkiewicz indfører en tresektor model, da er det ud fra et ønske om at kombinere Marx' skemaer fra bog 3 med reproduktionsskemaerne i bog 2. I denne forbindelse fejltrecciperer han reproduktionsskemaerne når han indfører en tresektor model. Marx' model er en tosektor model.

**Tabel 1: Værdiregning:**

Produktions- sfære	Konstant kapital (k)	Variabel kapital (v)	Forbrugt konstant kapital	Merværdi (m)	Værdi V	Profitrate
						m
I	80	20	50	20	90	20%
II	70	30	50	30	110	30%
III	60	40	52	40	132	40%
IV	85	15	40	15	70	15%
V	95	5	10	5	20	5%
I-V	390	110	202	110	422	22%

**Tabel 2: Prisregning**

Produktions- sfære	Konstant kapital (k)	Variabel kapital (v)	Forbrugt konstant kapital (a-k)	Kost- pris (a-k+v)	Profit	Pris	Afvigelse mellem pris og værdi (P-V)	Pro- fitrate
					m'	P	k + v	
I	80	20	30	70	22	92	+2	22%
II	70	30	30	80	22	102	-8	22%
III	60	40	52	92	22	114	-18	22%
IV	85	13	40	55	22	27	+7	22%
V	95	5	10	15	22		+17	22%
I-V	390	110	202	312	110	422	0	22%

Bortkiewicz' kritik af Marx går nu på, at »de to principper for værdi- og prisregning bliver ikke nok holdt ude fra hinanden«<sup>45</sup> og senere – »hans fejl består deri, at han uforandret tager flere størrelser fra værdiskemaet med over i prisskemaet. Ved en omregning af værdier til priser må man ikke tage de i de forskellige produktionssfærer anlagte konstante og variable kapitaler ud af denne omregning.«<sup>46</sup>

Med andre ord – det er ikke tilstrækkeligt at omregne output til priser, idet input også er købt på markedet til produktionspriser hvorfor k og v må afvige

45. op.cit. side 82.

46. op.cit. side 82-83.

fra deres værdi. Det er denne kritik og de sammenhænge som Bortkiewicz og senere Semmler udvikler herud fra, vi primært vil beskæftige os med i dette punkt.

Men først vil vi påpege at Bortkiewicz finder det muligt på et mere banalt niveau at afvise Marx' transformation.<sup>47</sup> For Bortkiewicz kan den samlede værdi kun være lig den samlede pris når pengevarerne har nøjagtig gennemsnitlig organisk sammensætning. Ellers vil en transformation fra forskellige profitter til den gennemsnitlige også påvirke pengevaren, og dette proportionalt med dennes organiske sammensætning. Om pengevaren har en lav organisk sammensætning da vil dennes »størrelse« falde når vi indfører den gennemsnitlige profitter og omvendt. Allerede af denne grund vil den samlede værdi kun under ovenstående restriktive forudsætninger være lig den samlede pris.

Men hvad med Bortkiewicz' hovedkritik mod Marx, nemlig at denne ikke har taget højde for at  $k$  og  $v$  også må transformeres til priser? Ud fra sin opfattelse af økonomien som en 3-sektor økonomi inddeler han de 5 produktionsfærer i 3 sektorer, hvor disse ud fra *værdiskemaet* har følgende kvantitative relation:

sektor I : produktionsfære I+V ( $90 + 20 = 110$ )

sektor II : produktionsfære III+IV ( $132 + 70 = 202$ )

sektor III: produktionsfære II (110)

Som vi ser (skemaerne s. 15) er værdien af produkterne i sektor I lig den samlede variable kapital, sektor II er lig den samlede konstante kapital og sektor III lig den samlede merværdi. Ud fra dette spørger Bortkiewicz hvorledes disse proportioner optræder i *prisskemaet*?

sektor I : produktionsfære I+V ( $92 + 37 = 129$ )

sektor II : produktionsfære III+IV ( $114 + 77 = 191$ )

sektor III: produktionsfære II (102)

Som vi ser er værdien af produktresultatet i sektor I større end den samlede variable kapital, således at arbejderne ikke er i stand til at købe produkterne fra denne sektor. På samme måde er der opstået uligheder m.h.t. forholdet mellem de enkelte sektorer og henholdsvis  $k$  og  $m$ . Alene som følge af transformationen af værdier til priser er der opstået disproportioner i økonomien, og Bortkiewicz udtrykker:

»Hermed er det bevist, at man udvikler sig i indre modsigelser, hvis man på den måde, som Marx gør, afleder priserne af værdierne.«<sup>48</sup>

47. op.cit. side 84-86.

48. op.cit. side 82.

Ifølge Bortkiewicz skyldes dette, at  $k$  og  $v$  og delvis  $m$  ikke er transformeret til priser, d.v.s. at  $k$  og  $v$  ikke reflekterer den gennemsnitlige profitrate. At denne »transformation« er nødvendig finder han belæg for hos Marx.<sup>49</sup>

Over for det sidste må vi pointere at Kapitalens bog 3 kun er manuskripter fra Marx' hånd, samt at det dog er væsentligt at Marx ikke forsøgte en sådan »transformation«, hvilket Bortkiewicz indrømmer.

Over for Marx' model konstruerer Bortkiewicz nu en alternativ model, hvor ikke alene output bliver transformeret til priser, men også input.<sup>50</sup> I denne model opfattes værdiniveauet som et »Index eines Austauschverhältnisses«. Over for dette er prisrelationerne et lignende indeks, det er blot virkeligheden meget nærmere, idet det reflekterer den gennemsnitlige profitrate.<sup>51</sup> Dvs. værdisystemet og prissystemet er konstrueret på samme måde, blot er der forskellige profitrater i værdisystemet og ens profitrater i prissystemet.

Han opererer med en 3-sektor reproduktionsmodel, hvor denne med »værdiregneheder« (Wertrechnung) udtrykkes således:

Sektor I: produktionsmidler, sektor II: arbejdernes konsumtionsmidler, sektor III: kapitalisternes konsumtionsmidler.

$$\begin{aligned} \text{sektor I} & : c_1 + v_1 + m_1 = c_1 + c_2 + c_3 \\ \text{sektor II} & : c_2 + v_2 + m_2 = v_1 + v_2 + v_3 \\ \text{sektor III} & : c_3 + v_3 + m_3 = m_1 + m_2 + m_3 \end{aligned}$$

Merværdiraten er lig med  $r = m / v$

Ovenstående ligninger kan da også skrives således:

$$\begin{aligned} \text{sektor I} & : c_1 + (1+r)v_1 = c_1 + c_2 + c_3 \\ \text{sektor II} & : c_2 + (1+r)v_2 = v_1 + v_2 + v_3 \\ \text{sektor III} & : c_3 + (1+r)v_3 = m_1 + m_2 + m_3 \end{aligned}$$

Herudfra vil han nu konstruere den korrekte overgang til prissystemet.

49. op.cit. side 83.

50. Som baggrund for Bortkiewicz model fører han en kritik af Marx' *matematiske* metode. Han finder, at en af årsagerne til at Marx ikke gennemfører en rigtig transformation skyldes Marx' begrænsede matematiske kundskaber. I stedet for Marx' *aritmetiske* metode, der inkluderer at man må forudsætte kendte størrelser (her værdistørrelser), indfører Bortkiewicz en *algebraisk* metode, hvor der kan opereres med flere ubekendte og dermed simultan bestemte størrelser (her profitrate og priskoefficienter) se s. 103-104.

51. Allerede i disse formuleringer bliver det eksplicit hvor nær »realanalysens« opfattelse og Bortkiewicz' ditto hinanden.



Til dette indfører han betegnelser for forholdet mellem værdier og priser (en art »transformationskoefficienter«):

$x$  er forholdet inden for sektor I,  $y$  inden for sektor II og  $z$  inden for sektor III. Desuden indføres  $q$  for den gennemsnitlige profitrate.

Dermed finder han et »prissystem«:

$$\text{sektor I} : c_1 \cdot x + v_1 \cdot y + (c_1 \cdot x + v_1 \cdot y) \cdot q = (c_1 + c_2 + c_3) \cdot x$$

$$\text{sektor II} : c_2 \cdot x + v_2 \cdot y + (c_2 \cdot x + v_2 \cdot y) \cdot q = (v_1 + v_2 + v_3) \cdot y$$

$$\text{sektor III: } c_3 \cdot x + v_3 \cdot y + (c_3 \cdot x + v_3 \cdot y) \cdot q = (m_1 + m_2 + m_3) \cdot z$$

eller:

$$\text{sektor I} : (1+q) \cdot (c_1 \cdot x + v_1 \cdot y) = (c_1 + c_2 + c_3) \cdot x$$

$$\text{sektor II} : (1+q) \cdot (c_2 \cdot x + v_2 \cdot y) = (v_1 + v_2 + v_3) \cdot y$$

$$\text{sektor III: } (1+q) \cdot (c_3 \cdot x + v_3 \cdot y) = (m_1 + m_2 + m_3) \cdot z$$

Dermed har vi et ligningssystem, hvor der i tre ligninger opereres med fire ubekendte. Transformationsproblemet stiller sig nu som et matematisk problem. Da der i tre ligninger kun kan opereres med tre ubekendte, må en af de ubekendte forudsættes at være konstant, dvs. at den ikke forandres ved transformationen.

Bortkiewicz vælger produkterne fra sektor III som enhed, og sætter  $z=1$ , hvorved der postuleres at produktionspriserne fra sektor III svarer til værdien. Om man løser ovenstående ligninger med denne forudsætning, da er total profit lig med total merværdi, medens total pris kun i særtilfælde svarer til total værdi. Mener man som f.eks. Winternitz finder, at det er bedre når samlet værdi er lig samlet pris og derfor holder andre faktorer konstant, så finder man at total profit kun i undtagelsestilfælde er lig med total merværdi.

Semmlers behandling af Bortkiewicz og hans efterkommere tager udgangspunkt i en konstruktion af et »lineært ligningssystem for produktionspriserne«, hvor han bestemmer priserne og profitraten simultant.<sup>52</sup> De determinanter som er indeholdt i dette, udtrykker han i forhold til værdi-pris transformationen således:

»Med denne simultane bestemmelse af priser og profitrate er værdipris-transformationsproblemet dog endnu ikke løst. På den ovenfor angivne måde får man udelukkende ligevægtspriser, der ikke er afledt af værdierne og hvori udelukkende *tekniske betingelser* (udtrykt i teknologimatrixen) indgår.«<sup>53</sup>

52. Semmler op.cit. side 53-55.

53. op.cit. side 55.

Derfor vil han gå ind på værdisystemet for at se på forholdet mellem dette og prissystemet.

I forbindelse hermed kritiserer Semmler Bortkiewicz' analysemodel primært fordi den er en tre-sektor model.<sup>54</sup> Som supplement anvender han da en multisektoral model, og han finder, at Marx' teoremer ved overgangen fra værdi til pris kun gælder tilnærmelsesvist. Disse teoremer er: den samlede værdisum = den samlede prissum, den samlede merværdi = den samlede profit, kostpris er mindre end varens værdi, og pris = værdi i industrisfærer med gennemsnitlig organisk sammensætning.<sup>55</sup>

Spørgsmålet er her, hvor stort springet er fra Bortkiewicz' 3-sektormodel til Semmlers multisektormodel, set i forhold til Marx' værditeori.<sup>56</sup> Tanken bag tre-sektor modellen er, at produktionen inden for hver sektor er nøjagtig ens, hvor »transformationskoefficienterne« da angiver den afvigelse mellem værdi og pris som produkterne i hver sektor er udsat for. Men om man frafaldt den forudsætning at der kun eksisterer tre sektorer, da ville det blot betyde at antallet af »transformationskoefficienter« tilsvarende måtte øges. Derfor er det stadig relevant at følge Bortkiewicz' videre kritik af Marx, og vi vil sammenholde den med de resultater Semmler kommer frem til ud fra sin mere avancerede matematiske tilgang.

Her er det centralt både over for Bortkiewicz og over for Semmler at spørge hvilken status værdibegrebet har, når profitraten er bestemt simultant med prissystemet og derfor ikke determineret af værdiforholdene således som hos Marx. Faktisk vender Semmler Marx' problemstilling om: Det egentlige problem er ikke at bestemme produktionsprissystemet ud fra værdiforholdene, men omvendt at knytte »forbindelseslinier« fra prissystemet *tilbage* til værdisystemet.

For Bortkiewicz er det kun muligt at fastholde et begreb om værdien ved at han på ricardiansk vis sætter denne som umiddelbart mål for den tekniske udvikling. Endda er dette mål ikke strengt nødvendigt. Det kan tværtimod erstattes med et andet, hvilket kommer tydeligst frem, hvor han sammenligner Marx' teori med Dmitrieffs, der tager udgangspunkt i Ricardo:

54. op.cit. side 63-66.

55. op.cit. side 62.

56. I denne forbindelse er vi enige med Glombowski (i Mehrwert nr. 13), der i hans skitse over transformationsproblemet historie fremfører »..., hvorledes forholder værdipris-relationen sig til de liniære produktionsmodeller, der i en nutidig sammenhæng er blevet trukket ind i diskussionen om den? *I tilslutning hertil forsøger jeg at vise, at de ældre løsninger* (bl.a. Bortkiewicz), *der er formuleret i sammenhæng med de marxiske reproduktionskeamer, i sidste ende indeholder den samme strukturering af problemet.*« (s. 11 se også s. 16-20, hvor han gennemgår Bortkiewicz' »løsningsforsøg«). Vores understregning.

»Selv om Dmitrieff selv fuldstændig tager afstand fra at bringe sit lignings-system i sammenhæng med det marxske skema – derfor ignorerer han også værdiregning som modsætning til prisregning – og snarere søger anknudning til Ricardo, er man dog berettiget til at sige, at der her foreligger en teoretisk konstruktion, som ganske er holdt inden for den marxske problemstilling. Idet varernes tekniske produktionsbetingelser – inklusiv de tekniske produktionsbetingelser for varen arbejdskraft, som finder udtryk i en given realløn – i denne konstruktion fremtræder, nøjagtig som hos Marx, som sidste og afgørende bestemmelsesårsager.«<sup>57</sup>

I denne forbindelse er værdibestemmelsen udelukkende en hjælpestørrelse (»Hilfsgröse«), som skal tjene til at præcisere profitteorien, hvor profitten udspringer af teknologien og klassekampen. Vi ser her en tydelig parallel til Semmler, idet denne, som det er fremgået, lader sin bestemmelse af priser og profitrater udspringe af de tekniske betingelser.

Bortkiewicz' betragtninger indeholder en fejlagtig identificering af den marxske værdi- og profitteori med den ricardianske. Den samme identificering viderefører Semmler, idet han knytter an til Bortkiewicz, og idet han lader teknologien være determinerende for profitraten og priserne.

For at vise at ovenstående betragtninger på »transformationsproblemet« hviler på en ricardiansk værditeoris forudsætninger, vil vi give et kort rids af denne – uden dog at påstå at netop værditeorien er det mest interessante ved Ricardos teori.<sup>58</sup>

Ricardo betragter udelukkende arbejdet som konkret arbejde nedlagt i produktet, idet han gennem en teoretisk refleksion reducerer de heterogene former for arbejde til en gennemsnitsstørrelse, og lader denne være værdibestemmende målt ved arbejdstiden, hvilken han kalder varens »absolutte værdi«. Som konkret arbejde – omend reduceret til en art gennemsnitlig arbejdsart – besidder denne naturligvis ingen anden kvalitet end at kunne fremstille produkter. Marx kritik af Ricardo var her, at denne udelukkende betragtede værdistørrelsen og ikke udviklede værdiformen, dvs. arbejdet som abstrakt samfundsmæssigt arbejde.<sup>59</sup>

Værdi for Ricardo kan ud fra ovenstående kun være en relation til den enkelte produktionsproces og til det enkelte produkt, hvorfor den »modifika-

57. Bortkiewicz op.cit. side 101.

58. Sraffa: Introduction ... og Dobb: Theories ... viser, at Ricardos værditeori er bygget op omkring dennes interesse i at begribe løn-profit fordelingen og dennes indflydelse på de relative priser. Samtidig er det karakteristisk at Marx kritik af Ricardo i Theorien ... 26.2 går på en kritik af dennes samlede teorikorpus, hvilket kan betragtes som en kritik af *konsekvenserne* af en fejlagtig værditeori.

59. Se bl.a. Kapitalen bog 1. side 181 + 182.

tion« eller konkretisering som opstår i og med betragtningen af cirkulationen eller den kapitalistiske totalproces og markedet ikke kan rummes inden for dette begreb, uden at der optræder modsigelser.

Dette forhold kritiserede Marx som en ureflekteret indførelse af cirkulationen og gennemsnitsprofitten, hvilket er Marx' primære kritik af Ricardo. Dette fremgår f.eks. i Marx' oversigt over Ricardos teori:

»Med andre ord: Denne bestemmelse (Ricardos CT) af ens profitrater ... ved kapitaler med forskellig organisk sammensætning *modsiges* værdiloven eller, som Ricardo siger, udgør en *undtagelse* fra denne, hvor da Malthus rigtigt bemærker, at reglen bliver undtagelsen og undtagelsen reglen som følge af industriens fremskridt.«<sup>60</sup>

Det er ud fra denne modsætning i Ricardos værdi- og profitteori transformationen fra værdi til pris formuleres, hvorfor profitraternes *kvalitet* ikke kan begribes. Både hos Bortkiewicz og Semmler finder vi, at de udelukkende ser »transformationen« som et formelt spørgsmål om to *kvantitativt* forskellige måder kapitalen kan måle sig selv på. Dermed spørger de ikke om den samfundsmæssige kvalitet, der ligger i profitraten til forskel fra merværdiraten. Et spørgsmål der imidlertid er nødvendiggjort alene ud fra den marxske fremstillingslogik.<sup>61</sup>

Semmler er selv inde på, at man må betragte dynamikken i det kapitalistiske system,<sup>62</sup> men afstår samtidig herfra, hvilket han legitimerer med henvisning til at han beskæftiger sig med *resultatet* af profitraternes udligningsbevægelser og dermed ikke vil gå ind på processen selv.<sup>63 64</sup> Men netop for profitraten gælder hos Marx, at man ikke kan operere med den som et givent

60. Theorien über den Mehrwert, MEW 26.3, s. 64-66.

61. Schanz og Sandemose har taget denne problemstilling op i henholdsvis Schanz: Kurasje 11.

Sandemose: Kurasje 15/16.

I næste punkt vil vi komme ind på deres bidrag.

62. Semmler op.cit. side 75.

63. op.cit. side 77.

64. I en opsummering af værdi-pris problemet finder Semmler:

»Værdibestemmelsen gennem det samfundsmæssige nødvendige arbejde henholdt sig følgende til to aspekter: det ene til den proportionelle fordeling af arbejdet på de forskellige industrigrene, det andet til produktionens tekniske og samfundsmæssige gennemsnitsbetingelser.« s. 76.

Det må være klart at målt med Marx' perspektiv på værditeorien er disse to aspekter en omfattende indskrænkning. Men selv disse to aspekter er ikke nødvendige i Semmlers system. Når produktionsprissystemet er konstrueret på grundlag de »tekniske betingelser«, da må det være klart, at det er forandringer i disse, der fremkalder forandringer i arbejdets fordeling. Med hensyn til de »tekniske gennemsnitsbetingelser«, da må det samtidigt være klart, at disse frembringes som følge af kapitalernes konkurrence inden for produktionsprissystemet. For de »samfundsmæssige gennemsnitsbetingelser« vedkommende, der omhandler kapitalens underlægning af arbejderklassen, vil jeg vende tilbage senere.

resultat i et »ligevægtssystem« således som Semmler gør, idet hele diskussionen omkring profittaten for Marx hænger snævert sammen med hvorledes denne kan og må dannes.

Ud fra ovenstående kritikpunkter vil vi her levere elementer til en diskussion af den betragtning, der ligger bag Marx' fremstilling af gennemsnitsprofittatens og produktionsprisens dannelse – specielt med henblik på hvorfor han ikke transformerer »input«. <sup>65</sup>

Et af Marx' centrale kritikpunkter mod Ricardo er, at denne ikke bestemmer den absolutte merværdi, og derfor ikke bestemmer merværdien som resultat af en tvangsmæssig forlængelse af arbejdsdagen ud over den nødvendige del. Arbejdskraftens værdistørrelse er bestemt forud for at arbejderen træder ind i produktionsprocessen, hvor merværdistørrelsen derfor er den variable del. Ifølge Marx' bestemmelse af værdien som samfundsmæssig arbejde, kan den i forhold til kapitalbegrebet bestemmes dels ud fra produktionsprocessen, hvor samfundsmæssigheden afhænger af kapitalens subsumtion af arbejdet, og dels ud fra enkeltkapitalernes relation til hinanden, hvor samfundsmæssigheden bliver »afprøvet« på markedet. Det er alene dette sidste niveau »transformationsproblemet« drejer sig om. På markedet træder kapitalisten op med produktet og får så at sige vurderet samfundsmæssigheden af det arbejde, som er indeholdt i det. <sup>66</sup>

Men da elementerne  $k$  og  $v$  allerede er bestemt før kapitalisten træder op på markedet, kan det kun være merværdien – som den variable del – der bliver vurderet. Om  $k$  og  $v$  skulle transformeres til produktionspriser ville det indebære, at disse blev opfattet som kapitalprodukter på linje med alle andre varer, en betragtning som ikke ville tage hensyn til den konstante og variable kapitalers specifikke kapitalformer.

Samfundsmæssigheden af det arbejde som er nedlagt i produktet kommer til syne i merværdiens størrelse, både ud fra produktionsprocessens synspunkt og ud fra den »vurdering« som giver sig ud fra markedet. Når Marx udelukkende transformerer output, da skyldes det at »input« allerede i forvejen er vurderet på markedet (eller transformeret) ud fra det kapitalistiske sociale behov for henholdsvis arbejdskraft og produktionsmidler. Denne vurdering vil vi i næste punkt vise, er det totale sociale konsum, og det er formbestemmelsen af dette (og dermed konkurrencen), Marx leverer ansatser til i forbindelse med de skemaer og formuleringer som Bortkiewicz og andre forholder sig til.

65. Disse overvejelser er inspireret af  
Yaffe: »Kritik af den neoricardianske marxisme«  
Sandemose: »Ricardo, Marx og Sraffa.

66. Vi vil ikke præcisere dette samfundsmæssighedsbegreb her, men henviser til næste punkt.

## b. Reproduktionsmodellerne:

Marx' teori om kapitalen er en teori om dennes reproduktionsform. Den fejlagtige værdi og pristeori hos Bortkiewicz og Semmler må derfor søges i en forkert teori om kapitalens reproduktionsform.

Semmlers arbejde er netop velegnet til at demonstrere dette, idet han som grundlag for sin fremstilling analyserer Marx' bestemmelse af kapitalens tre kredsløbsformer.<sup>67</sup> Vi vil her diskutere denne analyse med inspiration fra Sandemose.<sup>68</sup> Samtidig vil vi påvise, hvorfor det er fundamentalt forkert fra et marxistisk udgangspunkt at overtage multisektorale analysemodeller til analysen af totalkapitalens reproduktionsform på den måde, Semmler gør det.

I forlængelse af kritikken af Semmler peger vi endvidere på Schanz og Sandemoses bidrag til en kvalitativ bestemmelse af profitraten, hvor vi mener at disse bidrag kan medvirke til en præcisering af samfundsmæssigheden i totalkapitalens bevægelse og i kapitalernes indbyrdes konkurrence.

Semmlers fremstilling af »produktionens grundformer« tager som nævnt udgangspunkt i Marx' bestemmelse af kapitalens tre kredsløbsformer: pengekapitalens kredsløb, den produktive kapitalens kredsløb, varekapitalens kredsløb.<sup>69</sup>

Pengekapitalens kredsløb fremstilles som:

$$P - (C_{i1} \dots C_{ik}, V_i) \rightarrow (\sum_j C_{ij} + V_i) (1 + \Pi) = P'$$

(Hos Marx:  $(P - V_{ak} \dots P_r \dots V' - P')$ )

pm

Vektoren  $(C_{i1} \dots C_{ik}, V_i)$  repræsenterer den i konstant og variabel kapital forvandlede pengekapital, der efter et omslag genfremtræder som  $(\sum_j C_{ij} + V_i)$  med en profitrate  $\Pi$ .

Den produktive kapitalens kredsløb fremstilles som:

$$(C_{i1} \dots C_{ik}, V_i) \rightarrow (\sum_j C_{ij} + V_i) + m_i$$

(Hos Marx:  $(Pr \dots V' - P' - V \dots Pr)$ )

Varekapitalens kredsløb fremstilles som:

$$(C_{i1} \dots C_{ik}, V_i, m_i) \rightarrow (C_{i1} \dots C_{ik}, V_i, m_i)$$

(Hos Marx:  $(V' - P' - V \dots Pr \dots V')$ )

67. Se Marx »Kapitalen« bog 2 afs. 1, og Semmler op.cit. afs. II.

68. Sandemose op.cit. kap. 2.

69. Semmler op.cit. side 11-12.

Selv om Semmlers fremstilling af disse kredsløbsfigurer ved første øjekast blot er en formaliseret udgave af Marx', så er der betydelige forskelle. Først og fremmest formår den formelle symbolik og fremstillingsmåde ikke at fastholde Marx' primære intention med kredsløbsfigurerne: fremstillingen af »formrelationerne« mellem de enkelte kapitalelementer og kapitalstadier: p, v, m, pr.

Desuden indfører Semmler elementer i analysen som overhovedet ikke hører hjemme på kredsløbsfigurerens abstraktionsniveau: kapitalens omslag (symboliseret ved:  $(\sum_j C_{ij} + V_i)$ ) samt et uendeligt antal enkeltkapitaler (symboliseret ved:  $(C_{i1} \dots C_{ik}, V_i)$ ). Dette sidste viser at Semmlers udgangspunkt ikke er kredsløbsfigurerne selv i deres særegne kvalitet som processerende formforvandling, men relationen mellem et uendeligt samtidigt eksisterende antal af hver kredsløbsfigur. Om forholdet mellem de to betragtningmåder skriver Marx: »Relationen »ved siden af hinanden« (Nebeneinander), der betinger produktionsprocessens kontinuitet, eksisterer imidlertid kun takket være den bevægelse hos kapitalens dele, der bevirker, at delene successivt gennemløber de forskellige stadier. Relationen »ved siden af hinanden« er selv et resultat af relationen »efter hinanden« (Nacheinander)«. <sup>70</sup> Semmlers afkortede reflexion af de tre kredsløbsfigurer får som betydeligste konsekvens, at han ikke fører en reel diskussion om valget af kredsløbsfigur for analysen af totalkapitalens reproduktion.

Hos Marx er varekapitalens kredsløb udgangspunkt for konstruktionen af reproduktionsmodellen. Dette skyldes at varekapitalens kredsløb ikke blot er »... en bevægelsesform, der er fælles for alle individuelle industrielle kapitaler, men samtidig bevægelsesform for summen af de individuelle kapitaler, med andre ord for kapitalistklassens total kapital, en bevægelse, hvori den enkelte individuelle kapitalers bevægelse fremtræder blot som en delbevægelse, der fletter sig sammen med de andres bevægelse og betinges af dem.« <sup>71</sup> Dette skyldes, at v' som udgangspunkt for kredsløbet indeholder både kapitalværdiens og merværdiens kredsløb og som sådan viser hen til kapitalforholdet som det determinerende for totalsystemet. Kredsløbet v' ... v' indeholder altså allerede i sit udgangspunkt den variable og konstante kapital samt merværdien. Samtidig peger denne kredsløbsfigur på den nødvendige plads konsumeret (dvs. både det produktive og individuelle) må have inden for reproduktionen i og med metamorfosen v' .. p' ... v inkluderer den samlede cirkulationssfære. Dette gælder netop kun når vi betragter metamorfosen som »det på kapitalistisk måde producerede totalsprodukts bevægelse« således som Marx gør. <sup>72</sup>

70. Marx, bog 2 side 132.

71. op.cit. side 123.

72. op.cit. side 125.

Som et sidste punkt vil vi fremhæve at begyndelsespunktet i vareproduktet introducerer forholdet mellem værdi og brugsværdi på totalplanet, idet varen som vare må være af en specifik brugsværdi, og dermed bestemt til en bestemt type konsum (individuel eller produktiv), samt  $v' \dots p'$  signalerer merværdien og dermed værdiaspekter.

Det er ud fra nævnte overvejelser, Marx konstruerer sin model for den totalkapitalistiske reproduktion som en model med to sektorer: I produktionsmidler og II konsumtionsmidler, en model der skal »finde de almene regler for forholdet mellem produktiv konsumtion og individuel konsumtion, som et forhold *inden for selve denne (totalsamfundsmæssige CT+) produktværdi.*«<sup>73</sup>

Over for varekapitalens kredsløb – der som vi har set må benyttes som udgangspunkt for analysen af totalkapitalen – repræsenterer den produktive kapital- og pengekapitalens kredsløb fortrinsvis den individuelle kapitalens kredsløb.<sup>74</sup> Pengekapitalens kredsløb (eller  $p..p'$ ) repræsenterer hele raisonen for den individuelle kapital: værdiøgningen. Samtidig er der indeholdt i  $p$  som både begyndelsespunkt og slutpunkt at pengene kan anvendes til en hvilken som helst type produktion. Overfor denne fremhæver den produktive kapitalens kredsløbsform at enkeltkapitalen må vende tilbage til sin produktive form og dermed produktionen af varer. Den repræsenterer så at sige enkeltkapitalens reproduktionsform når totalkapitalens reproduktion betragtes som givet. Den produktive kapitalens kredsløb indeholder den samme cirkulationsform ( $v' \dots p' \dots v$ ) som varekapitalens kredsløb; men dette kun som forsvindende moment i reproduktionen af produktionsprocessen.

Ved valg af  $pr \dots pr$  som kredsløbsfigur må man under kapitalistiske forhold tage udgangspunkt i et uendeligt antal enkeltkapitaler, idet produktionsprocessen (der er udgangspunkt) aldrig kan betragtes som en samlet kapitalens produktionsproces.<sup>75</sup> Endvidere fordi forbindelsen mellem produktionsprocesserne kun eksisterer som moment i kredsløbet. I Semmlers analyse er det netop denne kredsløbsfigur der danner grundlaget for hans reproduktionsmodel. Ifølge sin konsekvens må der derfor opereres med en  $n$ -sektor model, en model der i realiteten umiddelbart tager udgangspunkt i enkeltkapitalerne.

Når Marx' model er formuleret ud fra to sektorer: produktionsmiddelsektor og konsumtionsmiddelsektor, da er det naturligvis ikke ud fra en manglende erkendelse af at kapitalismen er et system af enkeltkapitaler. Marx' to-sektor model er formuleret ud fra en interesse i at analysere samfundskapitalens reproduktion, og det er ud fra disse to sektorer at vi kan opdele disse i »enkel-

73. Sandemose op.cit. side 85.

74. Marx op.cit. side 125.

75. se Marx, bog 1, kap. 12 pkt. 4.



kapitaler«: »Uansett, med andre ord, med hvor mange sektorer en kan ønske å »varierte« Marx' modell, så kan disse »variasjoner« aldri vedrøre annet enn *undersektorerne*, de må på forhånd anerkjenne en model som bygger på samfundsøkonomiens todeling i konsumpsjons resp. produksjonsmiddelproducenter, om de vil operere på marxismens grunn.«<sup>76</sup>

Selv om Semmler fremhæver, at Marx har varekapitalens kredsløb som grundlag for reproduktionsanalysen, så fremhæver han endvidere at man skal betragte enheden af de tre kredsløb som konstitueringsgrundlaget for den total kapitalistiske reproduktion. Dette er naturligvis korrekt. Spørgsmålet er imidlertid *hvorledes* denne enhed skal etableres, og da mener vi at have vist at denne må gøres ud fra reproduktionsanalysen af *total kapitalen*, der igen har varekapitalens kredsløb som sit grundlag.<sup>77</sup>

Netop dette afstår Semmler fra, hvilket vi vil vise over for hans grundmodel for kapitalproduktionen.

Denne er opbygget omkring en input og output matrix:<sup>78</sup>

pengekaptial	input matrix produktiv kap.	output matrix varekapital
$P_1$	-	$\left[ \begin{array}{ccc} C_{11} \dots & C_{1k} & V_1 \\ \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot \end{array} \right] \rightarrow \left[ \begin{array}{cccc} C_{11} \dots & C_{1k} & V_1 & m_1 \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \end{array} \right] - P'_1$
$\vdots$		
$\vdots$		
$\vdots$		
$\vdots$		
$\vdots$		
$\vdots$		
$P_n$	-	$\left[ \begin{array}{ccc} C_{n1} \dots & C_{nk} & V_n \\ \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot \end{array} \right] \rightarrow \left[ \begin{array}{cccc} C_{n1} \dots & C_{nk} & V_n & m_n \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \end{array} \right] - P'_n$

Matrix [c v] er input-matrix for den produktive proces ( $C_{i1} \dots C_{in}, V_i$ ) hvor  $i = 1 \dots n$ . Matrix [c v m] er output-matrix for den producerede varekapital. Overgangen fra input til output-matrix symboliserer merværdiproduktionen og er repræsenteret ved: [c v]  $\rightarrow$  [c v m]. Sidstnævnte, dvs. produktionen af merværdien, analyserer han i et senere afsnit.<sup>79</sup>

76. Sandemose op.cit. side 81.

77. I kapitel 4 bog 2 synes Marx delvis at tage udgangspunkt i enkeltkapitalen, hvor der i dette kapitel ikke synes at lægge så meget vægt på kredsløbene som »figurer«, men mere som repræsentanter for enkelte kapitaldele.

78. Semmler op.cit. side 13.

79. Den generelle marxistiske kritik af Sraffa og af Cambridgeskolen går på, at denne ikke indeholder en udbytningsteori og en klasseteori. Denne kritik er korrekt på den måde at der i Sraffa systemet ikke åbnes mulighed for en bestemmelse af hvorledes grundlæggende klasseforhold determinerer de økonomiske relationer og overhovedet betinger en kapitalistisk økonomi. Sraffas økonomiske system er kun åbent for klasseforhold eller »sociale forhold« for såvidt disse påvirker løn-profit fordelingen.

Som man allerede umiddelbart kan se ud af modellen er han fuldstændig gået væk fra Marx' reproduktionsmodel. Dermed har han også fuldstændig elimineret muligheden for en formbestemmelse af den totalkapitalistiske reproduktion, og dermed af de enkelte kapitalelementer som er indeholdt i denne. I denne forbindelse må vi fremhæve at Semmlers væsentligste kritik af den klassiske økonomitradition – hvor han i dette tilfælde synes at identificerer denne ved von Neumann modellen – er, at denne ikke fremhæver pengenes rolle i reproduktionsanalysen.<sup>80</sup>

Dermed ligger han tilsyneladende tæt op af Marx,<sup>81</sup> men Marx' kritik af de »klassiske« økonomer går på at pengene i deres model »kun fremtræder som forsvindende cirkulationsmidler«. Von Neumanns model – som synes at være Semmlers primære kritikgenstand – indeholder overhovedet ikke et pengebegreb, og i forhold til denne synes Semmlers bidrag netop at være at indføre et sådant som et »forsvindende cirkulationsmiddel« – uden dog at krænke von Neumanns model. Dette ses af den ovenstående input-output matrix, hvor det afgørende er forholdet input-matrix ([c v]) og output-matrix ([c v m]), dvs. som et input af varer og et output af varer.<sup>82</sup>

Samtidig ignorerer han det specielle træk ved pengekapitalen, som netop er at udtrykke »værdiaspektet, værdiøgningen af den kapitalværdi der blev lagt ud som formål for hele processen«<sup>83</sup> idet Semmler udelader produktionen af mer-værdien fra reproduktionsanalysen (i modsætning til Marx, hvor varekapita-

Semmler formulerer sin kvalitative forståelse af klasseforhold og værdiforhold i en kritik af Sraffa (se III.3), hvor han tolker Sraffas løn-profit fordeling således at denne skulle åbne op for en misforståelse af fordelingsforholdene som rent determineret af fagforeningsmagten. Over for Sraffa og i dennes termer udtrykker Semmler:

»Lønarbejdernes subsistensfonds må altså – ligesom produktionsmidlerne – behandles som *basisprodukt*.« (op.cit. s. 154).

Denne indvending betyder i realiteten et skridt tilbage til von Neumann modellen, hvor lønarbejderen bliver betraget på linje med produktionsmidler eller som en art arbejdsdyr. At Semmler heller ikke her er entydig ses af hans kritik af von Neumann (Anhang I), hvor han netop kritiserer denne for ikke at betragte arbejderens placering i reproduktionsprocessen som forskellig fra produktionsmidlets. (se især s. 324).

80. Se note s. 13 hos Semmler og appendix I. Se også Sandemose s. 62-66, hvor der findes en kritik af von Neumann ud fra Marx' teori.

81. Marx, op.cit. side 118.

82. Et moment som radikalisere kritikken – men som vi ikke har nået at eksplicite i fremstillingen – er dette, at ethvert arbejdsbegreb er overflødigt i modeller af Semmlers type, fordi arbejdet som mål for produktionens tekniske formåen reelt kan erstattes med et andet mål: Forholdet mellem input og output af varer. Se Napolioni s. 199. I hans senere formulering af et lineært ligningssystem for produktionspriserne – som vi allerede har været inde på i forrige punkt – fremhæver han selv i en note (side 54-55) at hans ligningssystem indeholder denne mangel, uden at han dog tager hensyn til det.

83. Marx, op.cit. side 124.

lens kredsløb har selve værdiøgningen som udgangspunkt), optræder værdiøgningen hos hans udelukkende som et formelt aspekt i reproduktionsanalysen.

Ud fra ovenstående går Semmler ind på det indholdsmæssig aspekt i Marx' reproduktionsskemaer.<sup>84</sup> Han tager udgangspunkt i Marx' formulering af reproduktionsskemaernes tematik, hvilket vi vil citere her, da det for betydning for den videre diskussion, hvor vi vil fremhæve Schanz og Sandemoses perspektiv over for Semmlers.

For at fremstille den umiddelbare produktionsproces tog Marx udgangspunkt i pengekapitalens kredsløb som et brudstykke af total kapitalens bevægelse.

»Denne rent formelle fremstillingsmåde er ikke længere tilstrækkelig når vi betragter total kapitalen og dens produktværdi. At en del af produktværdien igen forvandles til kapital, at en anden del indgår såvel i kapitalistklassens som arbejderklassens individuelle forbrug, dette danner en bevægelse inden for selve den produktværdi, der er et resultat af total kapitalen. Denne bevægelse er erstatning, ikke kun værdimæssig, men stoffig, og den er derfor ligemeget betinget af indbyrdes relationer mellem samfundsproduktets værdibestanddele som af deres brugsværdi, deres stoffige skikkelse.«<sup>85</sup>

For Semmler danner ovenstående betragtning udgangspunktet for at konstruere henholdsvis en stoffig og en værdimæssig og en produktionsprismæssig reproduktionsmodel, hvor han bag efter vil se sammenhængen mellem disse.

Den sammenhæng Semmler vil undersøge er den som Marx finder er hovedproblemet i reproduktionsskemaerne, nemlig omsætningen mellem de to afdelinger, eller  $I(v+m)$  mod  $IIc$  (se Kapitalen 2.2 kap. 20). Derfor ser han især på output i de to sektorer.

Vi vil i det følgende se på denne fremstilling, men da vi afstår fra at benytte matrix-regning, må vi forudsætte at der kun eksisterer to sektorer og to brugsværdier i samfundet:

I sektor I produceres et produktionsmiddel, der både kan anvendes som produktionsmiddel i sektor I og II. I sektor II produceres et konsumtionsmiddel, der både kan konsumeres af arbejderne i sektor I og II.

Vi benævner produktionsmidler ved  $A$ , hvor  $A_I$  betegner produktionsmidlet som skal anvendes i sektor I, og  $A_{II}$  betegner produktionsmidlet som skal anvendes i sektor II.  $X_I$  og  $X_{II}$  betegner den mængde af de enkelte outputs (produktionsmidler og forbrugt arbejdskraft), som skal anvendes i de enkelte sektorer, medens  $O_I$  og  $O_{II}$  betegner det samlede output i de to sektorer.

Ud fra dette kan vi finde følgende betegnelse for det stofflige output i sektor I:

84. Semmler op.cit. side 21-30.

85. Marx, op.cit. side 508.

$$1. O_I = A_I X_I + A_{II} X_{II}$$

Indfører vi nu  $L_I$  og  $L_{II}$  for det pr. produkt nødvendige arbejdsquantum, da finder vi det samlede arbejdsquantum som:

$$L_{I,II} = L_I X_I + L_{II} X_{II}$$

Desuden må vi finde en betegnelse for konsumet, og her benævner vi  $D$  som udtryk for arbejderens nødvendige konsum pr. time, og  $S$  betegner kapitalisternes konsum. Ud fra dette finder vi for sektor II følgende:

$$2. O_{II} = D(L_I X_I + L_{II} X_{II}) + S$$

Semmler bestemmer ikke nærmere sammenhængene mellem de to ligninger, men udtrykker blot at begge angiver de stofflige betingelser for reproduktionen.

Ud fra denne stofflige reproduktionsmodel indfører han nu en værdimæssig reproduktionsmodel og en produktionsprismæssig reproduktionsmodel, hvor vi kun går ind på den førstnævnte, da de begge er konstrueret på samme måde. Om vi indfører  $t$  for værdi, og dermed  $t_I$  som værdi bestemt ud fra sektor I og  $t_{II}$  som værdi bestemt ud fra sektor II, da får vi følgende to ligninger som på værdiniveau udtrykker det samme som ovenstående:

$$1'. O_I t_I = t_I A_I X_I + t_I A_{II} X_{II}$$

$$2'. O_{II} t_{II} = t_{II} D(L_I X_I + L_{II} X_{II}) + t_{II} S$$

Semmler forsøger ikke at finde den matematiske relation mellem sine tre modeller, idet han alene forsikrer os om at hans analyse er den samme som Marx'.

At dette ikke er gældende synes åbenlyst.

Det eneste Semmlers »værdimæssige reproduktionsproces« formår at vise om relationerne mellem sektorerne er, at de produktionsmidler som må indgå i sektor II stoffligt og værdimæssigt er produceret i sektor I, og at den arbejdskraft der må indgå i sektor I stoffligt og værdimæssigt er bestemt af sektor II. Dette er dog delvis et udtryk for at vi har forsimplet Semmlers model. Om vi opgiver forudsætningen om kun et produktionsmiddel, og i stedet lader  $A_I$  og  $A_{II}$  betegne to forskellige produktionsmidler, da udtrykker  $t_I A_{II} X_{II}$  at produktionsmidlets art og mængde er bestemt i sektor II, medens det værdimæssigt er bestemt i sektor I. Men dette betyder mindre idet det udelukkende er outputstørrelsers relation til inputstørrelser der er Semmlers tema. Og her kan »værdi« og »pris« simpelt udelades eller elimineres, idet disse er indført rent

»yderligt« eller som vedhæng i forhold til en allerede forudsat stoffig reproduktion. Dette bliver åbenlyst når vi fremhæver forudsætningerne for modellerne, der – ligesom hos Marx – er, at der ikke sker ændringer i stoffige forhold (produktionsmidler og arbejdskraft) og ikke sker værdirevolutioner, hvilket betyder at Semmler konstruerer et »simpelt« forhold mellem inputstørrelser og outputstørrelser, hvor det forudsættes at det »stof« og den værdi der *fører* tjente som input nu på nøjagtig samme måde optræder som output, og dermed senere fornyet må indgå som input.

Et andet forhold der viser at Semmler ikke reelt tænker de værdimæssige forhold viser sig i at han ikke inddeler de to sektorer ud fra deres værdimæssige side som  $c + v + m$ . Han tænker udelukkende de to sektorer ud fra værdien af det stoffige output, sektor I: værdien af produktionsmidler ( $t_I A_I X_I + t_I A_{II} X_{II}$ ), sektor II: værdien af konsumtionsmidler ( $t_{II} D(L_I X_I + L_{II} X_{II}) + t_{II} S$ ). Dette medfører at surplus (merværdi) kun bliver bestemt som et forhold i sektor II, og dermed ikke reelt optræder i sektor I.

Ud fra dette kan vi konkludere at Semmler aldrig analyserer Marx' hovedtema, nemlig forholdet mellem den værdimæssige og den stoffige reproduktion, og som sådan kan han ikke begribe den modifikation værdibegrebet underlægges i denne proces – en begribelse der er nødvendig for en analyse af profitraten og dermed produktionsprisen (se senere). Desuden gælder det, at idet Semmler udelukkende fikserer på de kvantitative forhold omkring input og output, da når han aldrig til en analyse af selve *omsætningen* mellem sektorerne, eller den »bevægelse inden for selve den produktværdi, der er et resultat af totalkapitalen« (se Marx-citatet ovenfor).

Jeg vil ikke over for Semmler gå videre ind i en detaljeret diskussion af indholdet i reproduktionsskemaerne.<sup>86</sup> I stedet vil jeg på et generelt plan pege på den betydning diskussionen af reproduktionsskemaerne har for profitraten

86. Det traditionelle marxistiske forsvar for Marx har fortrinsvis koncentreret sig om at fremhæve reproduktionsskemaernes abstrakte karakter, og dette i en sådan grad at reproduktionsskemaerne nærmest har syntes udelukkende at have metodisk dvs. fremstillingslogisk relevans.

Denne tradition går helt tilbage til Grossmann: Brev til Mattick s. 109 og »Die Wert-Preis-Transformation bei Marx und das Krisenproblem.« Senere er den genoptaget af Rosdolsky: se kap. 30. Begge disse forsvarer den marxiske teori fortrinsvis ud fra et metodologisk standpunkt. Hos Hickel: »Introduktion til læsning af Marx' reproduktionsskemaer« er dette blevet til at der ikke findes andet end metodiske pointer i skemaerne.

I den danske diskussion iøvrigt er denne udlægning blevet taget for gode varer, hvilket kan ses af den stedmoderlige behandling skemaerne har fået i alle fremstillinger af Marx' teori. Ud fra ovenstående må det være klart at en sådan opfattelse netop åbner op for en revision af Marx' teori, idet argumentationen fører med sig at det udelukkende er ud fra formelle årsager at Marx' model er en tosektor model.

diskussionen. Det drejer sig her om den kvalitative begrundelse for profitraten ud fra merværdiraten, og dermed udgangspunktet for diskussionen af konkurrencen, således som vi udtrykte det i forrige punkt.<sup>87</sup>

I forhold hertil formulerer Schanz sin problemstilling således: »... hvad er det for en modsigelse i reproduktionen, således som denne immanentisk rigtigt blev fremstillet i 2. kapitalbind, som dels gør kapitalen inden for merværdiformen realitet reproduktiv umulig, og som med logisk (kapitallogisk) nødvendighed fremtvinger konstitutionen af profitformen, som den alene mulige form, hvori modsigelsen kan bevæge sig?«<sup>88</sup>

Svaret finder Schanz i det forhold som vi så ovenfor: med reproduktions-skemaerne introduceres ikke alene den værdimæssige reproduktion, men samtidig også en stofflig erstatning af elementerne i kapitalen. Med indførelsen af det stofflige aspekt i analysen når merværdiformen sin grænse. Merværdiøgningen kan ikke sikre den stofflige reproduktion, idet den er »indifferent over for hvad den producerer og hvor meget den producerer«<sup>89</sup> – profitformen bliver nødvendig. Modsigelsen i forholdet stof og værdi bliver ikke ophævet: den »er konserveret i en bevægelig form«.<sup>90</sup>

Sandemose præciserer »stoffligheden« derhen at brugsværdi kun er brugsværdi sat i forhold til »behov«, idet den sættes i forhold til en socialt begrænset konsummulighed. Som relation til konsumet (produktivt og individuelt) ligger der en begrænsning i muligheden for at ansamle (eller ophobe) brugsværdi. En sådan begrænsning ligger der ikke i værdien, idet denne principielt kan akkumuleres uendeligt. Det er netop forholdet mellem disse to »mål-logikker« som konstituerer profitraten:

»Saken er at bruksværdiens *Grad* satt opp mot værdiens *Masslosigkeit*, producerer et nytt *Mass*, et mål for kapitalværdien, som netop er *profitten*, slik denne (som Schanz har påvist) fremgår af reproduktionsanalysen.«<sup>91</sup>

Først med Sandemoses bidrag (både bogen og artiklen i Kurasje) er der åbnet op for en forståelse af Marx' reproduktionsskemaer som en indholdsmæssig begrundet reproduktionsteori der er uomgængelig for analysen af kapitalismen.

87. Vi vil her tage udgangspunkt i Schanz i Kurasje 11 op.cit., og i Sandemose i Kurasje 15/16 op.cit.

Vi vil understrege at begges analyser er meget abstrakte, og primært sigter på at præcisere Marx' metode, hvorfor det følgende skal ses som et forsøg på at vise relevansen af et forskningsprogram med henblik på en »rekonstruktion« af den marxiske profitteori, som tager sit udgangspunkt i reproduktionslogikken, således som den er udarbejdet i reproduktionsskemaerne.

88. Schanz op.cit. side 78.

89. op.cit. side 82.

90. op.cit. side 84.

91. Sandemose op.cit. side 122.

Ud fra dette finder Sandemose at det må være den totalcapitalistiske gennemsnitsprofitrate, som må være resultatet af modsigelserne i produktionen.<sup>92</sup>

Følger vi Schanz og Sandemose, må vi forstå den bevægelige form, modsigelsen mellem stof og værdi har fået, dels som den totalcapitalistiske profitrates tendentielle fald, og dels som bevægelserne mellem kapitalerne i konkurrencen, hvor denne bevægelse videre må forstås som rettende sig efter forandringer i konsumet. Forandringen i specielt det produktive konsum må på sin side forstås ud fra Marx' begreb om markedsværdien, hvor kapitalernes konkurrence inden for brancherne revolutionerer produktionsprocessen, og dermed forandrer dennes stofflige indhold.

Det er disse bevægelser »transformationsproblemet« reelt drejer sig om. Anskues de rigtigt bliver det muligt at begribe dannelsen af den gennemsnitlige profitrate og kapitalvaremarkedet som modificerende eller rettere konkretiserende værdibegrebet i retning, hvor det henviser både til samfundsmæssigheden i produktionen og i cirkulationen, således som vi også var inde på det i forrige punkt.

### **3: Realanalysens profitrateaggregat:**

Som vi har set, er det helt grundlæggende i realanalysen værdi-prisproblemet. Profitraten må, ud fra den måde realanalysen stiller dette problem på, blive et aggregat, idet værdi-pris (eller produktionspris) -relationen forbliver en egenskab ved den enkelte vare, der så aggregeres op til et »produktionsprissystem«, hvortil svarer en »produktionsprissystem-profitrate«.

I Marx forstand indebærer denne fremgangsmåde i og for sig overhovedet ingen diskussion af profitraten forstået som konstitueringen af totalkapitalens bevægelse over for enkeltkapitalerne. Dette fremgår da også af, at der hverken i realanalysens problemopstillinger eller hos Semmler diskuteres *dannelsen* af den gennemsnitlige profitrate.

92. Sandemose fører en detaljeret diskussion af modsigelsen mellem værdi og stof inden for reproduktionsskemaerne som vi ikke vil gennemgå her. Desuden fører han en diskussion af profitbegrebet i bog 3 af »Kapitalen«, der dog er meget kortfattet.

Alene dette gør at Sandemoses bidrag udelukkende kan tjene som inspirationskilde til videre diskussion af Marx' profit- og konkurrencebegreber – en diskussion som vi ikke fuldt ud kan gennemføre her.

Når denne dannelse ikke reflekteres, når man kun, som Semmler siger, beskæftiger sig med bevægelsens *resultat*, så bliver det et formelt spørgsmål, om det er merværdirate eller profitrate, der analyseres. Formelt i den forstand, at der kan *vælg*es forskellige profitrater eller ens ditto, og/eller der kan *vælg*es mellem værdisystem og prissystem som grundlag for analysen.

I denne forbindelse må det understreges, at det ikke udelukkende er det »empiriske« rentabilitetsmål, som er et aggregat. Den »teoretiske« profitrate, som ligger til grund, er det også. Dette ses tydeligst ved den anvendte fremgangsmåde *først* at opsplitte profitraten i delelementerne  $m/v$  og  $v/(c + v)$  for *siden* at diskutere »samspillet« mellem disse.<sup>93</sup>

Når vi behandler Semmler som viderefører af »realanalysens program«, da har vi allerede begrundet dette med de strukturelle ligheder i formuleringen af værdi/pris forholdet. I forhold til profitratediskussionen kommer der nu yderligere elementer til, idet han ophæver problemet med at føre kapitalretabiliteten tilbage til den teoretiske profitrate. Han ophæver den dikotomi mellem den teoretiske og empiriske analyse, som ligger i realanalysens tidlige bidrag, og som sådan repræsenterer hans analyse først det egentlige teoretiske grundlag for en realanalyse. Med andre ord ophæver han – omend ubevidst – den abstrakte formulering af det empiriske problem som et problem om teori-empiri, og analyserer i stedet problemet som det det reelt er, nemlig et spørgsmål om teoriens begribelse af kapitalismens historiske udvikling (her profitratens bevægelse).<sup>94</sup>

Når vi kan formulere Semmlers teoretiske resultater som værende ovenstående og samtidig fastholde, at hans analyse er den konsekvente videreførelse af realanalysens program, da skyldes det at realanalysen – både i dens egne programmerklæringer og i den debat disse har indført – formulerer et forkert forhold mellem teori og empiri. Det formuleres som et *metodisk* problem hvorledes empirien kan undersøges, men inden for dette må både teoriens begreber og empiriens begreber (her statistikken) reflekteres.

Det er i opfølgningen af dette metodeprogram at Semmler konstruerer sin teori, hvor han henter metodikker og analyseresultater fra den borgerlige nationaløkonomi, og det er udelukkende fordi han opfatter sin teorikonstruktion inden for dette program at han kan fastholde at hans teori bygger på Marx teori, idet dette forudsætter at han ser det som et formelt (dvs. metodisk) problem hvorledes empirien indfanges. Over for dette må vi fremhæve at det naturligvis er ud fra en bestemt teori at metoden formuleres. Tidligere har

93. Kurasje 12 op.cit. punkt. 1.2.

94. I den empiriske videreudvikling af realanalysen har det vist sig at der ikke tages reelt hensyn til teori-empiriproblemet. Empirien har forrang under dække af pragmatikken.



vi kritiseret de teoribrokke som ligger hos Altwater m.fl. om dels overfladen og den borgerlige teoris refleksionsområde og dels teoribrokken om værdi/pris forholdet. Hos Semmler formuleres disse teoribrokke ind i en sammenhængende teori – stadig ud fra det generelle metodeprogram – hvorved han ophæver metodeprogrammet selv, idet han løser teori-empiri problemet ved en konsekvent revidering af Marx' teori.

I det følgende vil vi gå ind på Semmlers teoretiske profitrateaggregat, der indeholder en langt mere konsekvent revision af Marx end de tidlige bidrag.

Det giver sig allerede af det foregående afsnit at Semmler må konstruere to profitrater: én for værdisystemet og én for prissystemet. Endvidere giver det sig, at det er profitraten for prissystemet, som må være den mest virkelighedsnære/empiriske. Dette er en konsekvens af, at profitraten er et på forhånd givet element i de to systemer: den er simultant bestemt med henholdsvis værdisystemet og prissystemet. Ved bestemmelsen af profitraten drejer det sig for Semmler alene om at isolere denne i systemerne eller med andre ord, det drejer sig om at løse ligningssystemerne således at profitraten er udtrykt ved de andre komponenter i systemet. Da vi ikke er gået ind på komplicerede matematiske systemer som Semmler betjener sig af, kan eller vil vi heller ikke gå ind på hans løsning af disse med henblik på profitraten.

Vi vil udelukkende gå ind i en diskussion af de komponenter som determinerer profitraten, samt den opfattelse af kapitalens akkumulationsbevægelse som ligger til grund. Semmler fremhæver de fortrin hans fremstilling af den gennemsnitlige profitrate<sup>95</sup> har:

1. De forskellige komponenter som påvirker den gennemsnitlige profitrates organiske sammensætning, er blevet specielt tydelige.
2. Betingelserne for afvigelsen mellem værdisystemets profitrate og produktionsprissystemets profitrate kan nøjagtigere analyseres. Dette punkt vil han ikke komme nærmere ind på. Men han har udtrykt den generelle sammenhæng som at kun i produktions sfære med en gennemsnitlige organisk sammensætning falder de to profitrater *tilnærmelsesvis* sammen.<sup>96</sup>
3. Produktionsprisprofitraten kan transformeres til den borgerlige økonomis begreb for kapitalrentabiliteten.

Vi vil kun komme ind på punkt 1, der indeholder Semmlers egentlige profitrateteori, og denne vil vi kritisere ud fra Marx' akkumulations- og profitrateteori.

95. Semmler op.cit. side 242.

96. op.cit. side 241.

Punkt 2 er allerede kritiseret i det foregående punkt a. I forhold til en eventuel fortsættelse af vores arbejde i retning af en konkret kritik af realanalysens empiriske resultater, vil det være nødvendigt at gå ind i punkt 3, idet hans behandling af dette repræsenterer forbindelsesleddet til den empiriske analyse af profitratesbevægelsen.<sup>97</sup> I de foregående bemærkninger har vi allerede formuleret dette resultat hos Semmler, ind i dets overordnet teoretiske sammenhæng.

Hovedproblemet i Semmlers analyse af profitratesbevægelsen er hvilken indflydelse øgningen i den tekniske sammensætning og dermed øgningen i arbejdsproduktiviteten har på henholdsvis merværdiraten og ændringerne i den konstante kapitalens værdi. I en diskussion af disse afviser han økonomer, der mener at profitratesbevægelsen er ukendt.

Han deler ovenstående op dels i spørgsmålet om den organiske sammensætnings dominans over for merværdiraten dels spørgsmålet om udviklingen i den tekniske sammensætning besidder en dominans over for værdisænkningen af den faste kapital. Profitraten falder kun når den tekniske sammensætnings vækstrate er større end den rate hvormed produktionsmidlernes værdi falder.

At det er den organiske sammensætning – og ikke merværdiraten – der er dominerende for profitratesbevægelsen »beviser« han ved at henvise til andre økonomers beviser.<sup>98</sup> Vi vil kun gå ind på det andet af de ovenstående spørgsmål.

Med hensyn til om stigningsraten for den tekniske sammensætning er større end værdisænkningen af produktionsmidlerne, da bliver det defineret som at undersøge om dette »... særtilfælde i det lange løb eller i det mindste temporært (forbigaaende) kan forudsættes?« og senere »Har kritikerne ret, at tilfældet, en stigende  $C/L$ , ikke er alment afledbart? Teoretisk synes det ikke muligt alment at begrunde den tekniske sammensætnings dominans overfor værdiforringelsen.«<sup>99</sup>

Allerede i den problemformulering er det tydeligt hvor langt Semmler har bevæget sig bort fra Marx' problemstillinger.

Hos Marx er profitratesfaldet udviklet ud fra den totalkapitalistiske akkumulationsnødvendighed, hvor enkeltkapitalernes reaktion på profitratesfaldet medfører en modifikation (eller udskydelse) af selv samme fald. Hos Semmler er det modsat Marx således, at man ud fra den generelle teori ikke kan sige noget om profitratesbevægelsen.

97. Se hans afsnit IV 3.2.3. + 3.2.4.

98. Se side 243-247.

99. op.cit. side 247-248.

I denne forståelse ser vi de helt afgørende implikationer i at Semmler – og realanalysefolkene – gør profitraten til et aggregat af enkeltstående komponenter, idet den reelle totalkapitalbestemte sammenhæng mellem komponenterne ikke kan udvikles. Ud fra ovenstående går han nu på udkik efter forhold der (således må vi tolke det) på trods af den generelle analyse kan begrunde Marx' tese. Den undersøgelsesmetode, han her anvender, adskiller sig ikke væsentligt fra den der i den danske debat er kendt fra C. Groth: Produktivkræfternes udvikling og profitraten.<sup>100</sup>

Ligesom hos Groth er den afgørende drivkraft produktionskraftsudviklingen – hvilket allerede blev eksplicit i hans produktionsprissystem. Her bliver problemet, hvorledes denne virker ind på de enkelte faktorer i kapitalen. Han finder tre årsager, som eventuelt kunne medføre at ovenstående betingelse for øgningen i organisk sammensætning var tilstede.<sup>101</sup>

I resten af dette punkt vil vi diskutere disse.

1. En undergennemsnitlig vækst i arbejdsproduktiviteten i de produktionsfærer, der producerer produktionsmidler.

Dette er en variant af Groths indvending, hvor udviklingen i organisk sammensætning afhænger af »de relative hastigheder, hvormed produktiviteten stiger i de to sektorer.«<sup>102</sup> Begge finder – med rette – at en antagelse om en generel ulighed med hensyn til produktivitetsøgningen ikke teoretisk kan forsvares.

Som et kuriosum vil vi nævne, at Groth naturligvis finder et eksempel hos Marx, hvor denne hævder at produktiviteten stiger langsommere i sektor II (der producerer konsumtionsmidler) p.g.a. landbrugets relative tilbagestående,<sup>103</sup> medens Semmler finder et eksempel hvor produktiviteten stiger langsommere i sektor I (der producerer produktionsmidler og råstoffer), som følge af problemer med produktion af råstoffer.<sup>104</sup>

100. C. Groth: Produktivkræfternes udvikling og profitraten i Kritik af kapitallogikken. Som del i en kritik af f.eks. Groth ville en sådan fremgangsmåde der – på Groths egne præmisser – kan afvise hans konklusioner være udmærket, måske endda nødvendig (se Jan Fagerberg: Kapitalakkumulation, teknisk framgang og profitrated falder, N.F. 17.) Fejlen hos Semmler er at hans egen analyse metodisk – og dermed også teoretisk – er havnet i en art neocardiansk position.

I denne forbindelse vil vi med Groth påpege: »Enhver borgerlig økonom, der absolut intet kan se i arbejdsværdilæren, vil selvsagt akceptere, at hvis  $c/1$ , altså  $c/v + m$ , p.g.a. produktivkræfternes udvikling har en vedvarende tendens til stigning, så vil profitraten have en tendens til fald. Han vil blot ikke måle i værdienheder, men i faste eller løbende priser, dvs. »transformere«  $c/1$  til det tilsvarende  $k/y$ .« (s. 31).

101. Semmler op.cit. side 249-250.

102. Groth op.cit. side 27. Se også side 32-33.

103. Groth op.cit. side 27.

104. Semmler op.cit. side 251.

2. Det andet argument kunne være at produktionens faux frais øges som følge af produktions- og cirkulationsprocessens udvikling.

Dette uddyber Semmler ikke nærmere.

3. En relativ formindsket værdiforringelse af den allerede akkumulerede konstante kapitalstock, sammenlignet med den tekniske sammensætnings vækstrate. Det er dette argument Semmler mener er det afgørende.

I forhold til hans generelle analyse er dette blot en indsnævring af den oprindelige problemstilling. Hvor det her drejede sig om værdiforringelsen for den konstante kapital som helhed, drejer det sig nu om den allerede akkumulerede kapital, hvilket i denne forbindelse må betyde de produktionsmidler, der ikke befinder sig på markedet, men som allerede er i produktionsprocessen (dvs. den faste kapital). Det som Semmler reelt indfører her er en skelnen mellem den værdi den konstante kapital har, når den allerede befinder sig i hænderne på kapitalisten, og når den vurderes/måles på markedet. Implikationerne af dette udtrykker han således:

»Dette sidste tilfælde forudsætter visse innovationsbølger, der først efter en længere tids kapitalakkumulation (eller muligvis efter kriser) sætter sig igennem og muliggør eller fremtvinger bedre og billigere maskineri.«<sup>105</sup>

I denne betragtning leverer han (eller bedre: reflekterer han) elementer til en forbestemmelse af den konstante kapital i forhold til markedet. Med dette er han i og for sig i modsætning til hans egen generelle analyse, hvor den samlede konstante kapital – på samme måde som andre varer – måtte transformeres til produktionspriser. Når hele den konstante kapital transformeres til produktionspriser, og dermed umiddelbart reflekterer bevægelsen i den gennemsnitlige profirate, da signalerer dette, at den konstante kapital kontinuert vurderes på markedet. Denne typiske ricardianske betragtningsmåde – som er indeholdt i Semmlers generelle analyse – løser han nu op for i hans forsøg på at forsvare Marx.

Semmler er dog alt for bundet til sin generelle teori til at han kan levere en argumentation for øgningen i den organiske sammensætning.

Dette skyldes at han ikke tager udgangspunkt i totalkapitalens akkumulation, men umiddelbart i kapitalernes konkurrence, hvor hele spørgsmålet opløser sig i simple tidsforskydninger mellem enkeltkapitalernes innovationer, hvilket ikke kan forklare totalkapitalens cyklusbevægelse. Dette sidste vil vi vise ved at gå nærmere ind på hans argumentation.<sup>106</sup>

Denne proces i konkurrencen som indeholder kapitalens værdiøgning og forcering af merværdiens produktionsmetoder indeholder »engegengestzte« bevægelser:

105. Semmler op.cit. side 250.

106. Se op.cit. side 253-256.

- a. På den ene side fremskyndelse af øgningen i den tekniske og værdimæssige sammensætning på grundlag af en lav værdisænkelsesrate (Wertsenkung) og værdiforringelsesrate (Entwertung).
- b. På den anden side periodisk en fremskyndet værdisænkingsrate og værdiforringelsesrate af den akkumulerede kapital.

Det er denne første proces som implicerer en forøgelse af den organiske sammensætning, mens den sidste implicerer det modsatte.

Til det første (a) har han to argumenter:

1. I forbindelse med benyttelse af ny teknologi til produktionsmidler, og den deraf forøgede fixe kapital, må værdien af den konstante kapital i forhold til det levende arbejde stige. I forbindelse med kapitaldannelsen kan der antages at kapitaltab og dekapitalisering holder sig inden for snævre grænser.
2. Det andet forhold går på forholdet mellem den kapitaliserbare profit, og det begrænsede arbejdskraftudbud.

Når kapitalmassen øges hurtigere end arbejdsmassen bliver sidstnævnte en skranke. Den skranke kan kapitalen kun imødegå ved at tillægskapitalen anlægges i form af fast kapital. Samtidig vil lønstigningerne – der følger af ovenstående – også virke ind på »originalkapitalen«, hvorfor tendensen med at erstatte »levende« med »dødt« arbejde forstærkes.

I relation til det andet (b) argumenterer han med at kapitalen periodisk vil overvinde de værdiøgningsskranker, som følger af a. En sådan »efterfølgende« (nachgeholt) værdisænkning, værdiforringelse og dekapitalisering indeholder såvel billiggørelse af kapitalelementerne, billiggørelse af den faste kapitalens reproduktionsomkostninger, kapitaltilintetgørelse og kapitaltab.

Det er begge ovenstående punkter (a + b) der tilsammen udgør kapitalakkumulationens modsætningsfyldte tendenser.

Hele argumentationen for profitratebevægelsen hos Semmler bygger på at han allerede indledningsvis forudsætter en periodisering af akkumulationsbevægelsen, hvor kapitalen først må investere i et omfattende produktionsapparat for dernæst i innovationsbølge at værdiforringe dette. Som sådan er Semmlers argumentation en stor sammenblanding, hvor han i den ene sammenhæng forudsætter akkumulationscyklen for at begrunde bevægelsen i den organiske sammensætning, og det andet tilfælde lader denne bevægelse forklare akkumulationscyklen.

107. Blandt andet kan nævnes:

P. L. Nielsen: Arbejdskraftens reproduktion og reproduktionsform i Sociologi nr. 1

F. D. Rasmussen: »Arbejderens situation, de sociale problemer og revolutionen«

H.-J. Schanz: »Antikritik – refleksioner over kritikken af kapitallogikken«

C. Toft: »Oplæg til analyse af forholdet mellem den totale arbejderklasse og den enkelte lønarbejder«. Stencil, sociologisk institut 1978.

Ud fra enkeltkapitalernes synspunkt er ovenstående periodisering umiddelbar rimelig, idet en udvidelse af produktionsapparatet til et bestemt tidspunkt og til en bestemt pris, ikke svarer til hvad en tilsvarende udvidelse vil koste til et senere tidspunkt, idet prisen – som følge af værdiforringelsen – da vil være mindre. Men i forhold til totalkapitalen leveres der ingen argumentation for at denne periodisering holder stik, idet han ikke argumenterer for inddelingen i de to perioder (de er jo *forudsat* som følge af opdelingen i a og b).

For at Semmler kunne sandsynliggøre sin teori, måtte han sandsynliggøre at de to processer ikke forløber samtidig.

Dette vil vi vise at han ikke gør.

For at resumere formuleringerne hos Semmler:

Når indoptagelsen af ny teknologi i produktionsprocessen og den deraf bundne forlængelse af den faste kapital omslagstid ikke medfører en samtidig værdiforringelse, da begrundes det med at det »moraliske slid« på den faste kapital kun sætter sig igennem som følge af visse »innovationsbølger«, som igen kun optræder »efter en længere tids kapitalakkumulation«.

Når dette »længere tidspunkt« er forløbet bliver den faste kapital erstattet som følge af, at denne reproduceres billigere. Om vi skal formulere Semmlers teori på en mindre kryptisk måde da kan den kun indebære, at han ser udviklingen i den faste kapital værdi som en funktion af forholdet mellem den faste kapital omslagstid og udviklingen i den faste kapital reproduktionsomkostninger.

Når omslagstiden er stigende og reproduktionsprisen kun langsomt faldende, da vil enkeltkapitalen ikke substituere den allerede erhvervede faste kapital med ny kapital. Derfor vil udviklingen i produktivkræfterne (det moralske slid) kun virke meget lidt ind på den faste kapital værdi, hvorfor en øgning af produktionsapparatet umiddelbart vil betyde en øgning i den samlede faste kapital værdi.

Omvendt når omslagstiden er faldet og reproduktionsprisen falder hurtigt, da vil »det moralske slid« sætte sig mere gennemgribende igennem, og der vil kun være kort tid imellem innovationsbølgerne. Dette vil betyde at den faste kapital værdi ikke stiger, måske endda falder, hvorfor den organiske sammensætning ikke vil stige.

Årsagen til, at Semmler overhovedet bare kan få noget der ligner den marxske akkumulationsteori ud af dette, må nok findes i, at han simpelt forudsætter denne, på trods af at den er i modstrid med hans generelle teori. I sin argumentation for en stigning i den faste kapitalværdi, der modsvarer en bestemt periode af akkumulationscyklen, forudsætter han den første sammenhæng, vel at mærke samtidig med at han forudsætter et konjunkturopsving, hvilket hos ham betyder en »inkorporation af ny teknologi i produktionspro-

cessen«. Hvorledes en sådan inkorporering kan undgå også at påvirke substitutionen af den allerede forhåndenværende faste kapital med ny fast kapital der er reproduceret med lavere omkostninger, argumenterer han ikke for – det forudsætter han. Det eneste der hos Semmler kan *tydes* som en art argumentation er, at boom'et bevirker at den faste kapital omslagstid stiger så meget, at enkeltkapitalerne ikke vil substituere denne på trods af den stadig mindske reproduktionspris. At den faste kapital omslagstid skulle øges i boom'et er der dog ingen grund til at antage, når vi påtænker at omslagstiden væsentligst er begrundet ud fra produktionsapparatets stofflighed.

Under alle omstændigheder må det være klart, at det ikke lykkes Semmler at vise (og end ikke at sandsynliggøre), at specialtilfældet i den generelle teori er det generelle tilfælde.

Det eneste der bliver tilbage som sandsynlig kriseårsag er bevægelsen i arbejdslønnen, hvilket vi ikke her er kommet ind på, idet denne klart strider mod Marx' helt grundlæggende antagelser.

De faktorer han finder frem til som påvirker den organiske sammensætning formår allerhøjest at begrunde eventuelle små konjunktursving, og formår dermed ikke at begrunde akkumulationscyklus og dermed kapitalens krisebevægelse.

## Afslutning:

Den ovenstående meget polemiske kritik af Altvater m.fl. betyder ikke, at vi afviser værdien af især deres empiriske analyser. Analysen i deres nye bog er den mest omfattende om forholdet mellem økonomisk udvikling, stat og fagforeninger som jeg kender. Kritikken har haft til sigte at vise, at det for en marxistisk kritik af kapitalismen ikke er tilstrækkelig at videreudvikle deres ansats. Vi må diskutere deres resultater ud fra en fornyet overvejelse af den marxske teori og *kritik* af kapitalismen. Realanalysens grundpositioner er blokerende for en videreudvikling af kritikken af kapitalismen.

Det har været en pointe i artiklen at vise at disse grundpositioner ikke alene kan sammenfattes i deres marx-reception, men også i deres forestillinger om en anvendelse af deres analyser i en udvikling af en strategi og taktik for fagforeningerne. Et videre kritisk arbejde med realanalysetraditionen må således også inkludere de aktuelt vigtige spørgsmål om de kapitalismenegerende og kapitalismeintegrerende potentialer i fagforeningernes kamp, samt i forhold til dette spørgsmål om hvorledes venstreintellektuelle kan og bør forholde

sig til fagforeningskampen. En af måderne hvorpå begge problemkomplekser kan fastholdes er ud fra spørgsmålet om den nyere samfundsvidenskabs øgede interesse i at reflektere problemer omkring fagbevægelsens ageren i samfundet repræsenterer et nyt skridt i retning af en integration af fagbevægelsen i det kapitalistiske system, og om denne integration repræsenterer et nyt skridt i kapitalens underlæggelse af arbejderklassens totale livssituation. Disse spørgsmål kan kun besvares ved en kritik af den nyere samfundsvidenskabs konkrete erkendelsesindhold, og ved en kritik af de recepter denne formulerer for fagbevægelse og stat.

En sådan kritiks grundlag må være Marx' kritiske fremstilling af kapitalismens grundlag. Og her er vi så ved det teoretiske hovedproblem hos Altvater m.fl.: De analyserer aldrig kapitalismens reproduktion som en reproduktion af et klasseforhold, og i forhold til deres specielle interesse i at analysere akkumulationsudviklingen formår de ikke at begribe dennes klasse-mæssige grundlag. I deres akkumulationsanalyse kommer kapitalens klassekarakter kun ind som et spørgsmål om en fordelingskamp mellem klasserne inden for de af akkumulationen satte rammebetingelser. Deres tilgang til værdi-pris problemet betyder at de kun kan betragte klasseforholdet som et aggregat af individer, hvor den formbestemte relation mellem individerne falder ud af synsfeltet. Inden for realanalysens snævre akkumulationsteoretiske problemfelt, som vi finder den mest udfoldet hos Semmler, måtte en betragtning af kapitalismen som et klasseforhold mindst betyde en kritik af de »tekniske betingelsers« udviklingshistorie og dermed af kapitalens såkaldte »civilicatoriske tendens«.

For et bredere analyseprogram er en diskussion af de klasseteoretiske ansatser i »Kapitalen« nødvendig. I denne artikel har det ikke været muligt at skitsere et sådant program. Min pointe har her først og fremmest været at vise at redueringen af værditeorien og dermed kapitalfremstillingen til et spørgsmål om en bestemmelse af prisstørrelser betyder at selv dette spørgsmål ikke kan løses. En sådan reduering fører en overflødiggørelse af værditeorien med sig, idet det reale samfundsmæssige grundlag for produktionsprisbestemmelsen ikke kan medreflekteres. Værditeorien som må være grundlaget for en kritisk analyse af kapitalismen bliver indholdstom i realanalysen.